

CAHLE DE CORONAMENT DIN MOLDOVA (SECOLELE XIV–XV)*

DE

PARASCHIVA-VICTORIA BATARIUC

În decursul existenței sale, soba din cahle a cunoscut o evoluție spectaculoasă, de la formele simple, cu un corp cilindric sau conic, în care era încastrat un număr redus de cahle cu deschidere circulară – cum sunt cele din reprezentările iconografice de la Zürich¹ și Konstanz², datând de la mijlocul secolului al XIV-lea – la cele gotice, având corpul structurat în volume distincte: soclu, cameră de ardere, cameră de încălzire, coronament, toate compuse dintr-un număr variat de tipuri de cahle, varietate dictată tocmai de funcționalitatea acestora.

Dacă din secolul XIV și din primele decenii ale secolului XV nu ne-au parvenit sobe complete și dispunem doar de cahle întregi și fragmentare³, dar și de reconstituiri grafice⁴ sau din piese replică⁵, din a doua jumătate a aceluiași secol și de la începutul celui următor avem sobe întregi, precum cele de la Ravensburg⁶, Erfurt⁷, Salsburg⁸, castelul Meran din Tirol⁹, castelul arhiepiscopal Hohensalzburg¹⁰, acesta din urmă fiind în același timp și cea mai complexă și mai bine realizată artistic dintre toate.

Analiza atât a cahlelor izolate, cât mai cu seamă a sobelor reconstituite sau păstrate din perioada de sfârșit a evului mediu european a condus la gruparea acestora în două mari categorii: sobe în formă de turn de apărare, inspirate de arhitectura militară a epocii și sobe în formă de turlă de biserică, evocând prin decor și structură volumetrică catedralele gotice flamboyante¹¹. Ceea ce definește cele două categorii de sobe gotice târzii este tocmai coronamentul, partea superioară, terminală, a construcției, fără atribute în încălzire, dar cu un pronunțat rol decorativ. Astfel, pentru sobele gotice în formă de turn de apărare, caracteristice se dovedesc a fi cahlele tratate ca un zid de cetate, cu creneluri și merloane, în timp ce sobele influențate de arhitectura sacră a epocii utilizează în realizarea coronamentului cahle triunghiulare simple sau decorate, terminate ori nu cu câte un pinacлу bogat împodobit, cahle ce amintesc de fleșele catedralelor.

Ne propunem, în ceea ce urmează, să trecem în revistă acele cahle datând din secolele XIV–XV, descoperite în Moldova și care, după opinia noastră, au servit la realizarea coronamentului sobelor gotice târzii, încercând să aducem noi precizări legate de funcționalitatea, tipologia și cronologia acestor piese.

* Articolul de față reprezintă textul revăzut al comunicării susținute la Sesiunea Muzeului de Istorie, Piatra Neamț, 11–12 noiembrie 1994.

¹ R. Franz, *Der Kachelofen. Entstehung und kunstgeschichtliche Entwicklung vom Mittelalter bis zum Ausgang des Klassizismus*, Graz, 1696, p. 14–15, fig. 4; R. Schnyder, *Keramik des Mittelalters*, Berna, 1972/Aus dem Schweizerischen Landes Museum, 30, fig. 7.

² R. Franz, *op. cit.*, fig. 5.

³ *Ibidem*, fig. 32, 34–35, 37–39, 42–43, 60–63; I. Holl, *Középkori kályhacsempék Magyarországon*, I, în *BudRég*, 18, 1958, fig. 19, 21–24; idem, *op. cit.*, II, în *BudRég*, 22, 1971, fig. 112–116; 119–129; 131–135; idem, *op. cit.*, IV, în *ArchÉrt*, 117, 1990, fig. 1–24; P. Voit, I. Holl, *Anciens carreaux de poêle hongrois*, Budapesta, 1963, pl. III, V, VI; J. Riechterova,

Strédověké hachle, Praga, 1982, fig. 16–19 și pl. 11; M. Zemigala, *Ogrzewanie piecowne na zamku Boleslawcu nad Prosna, XIV–XVII w*, în *ActaArchLodz*, 33, 1987, p. 14–17, fig. 1–4, foto 93.

⁴ I. Holl, *op. cit.*, I, în *BudRég*, 18, 1958, fig. 20, 52; idem, *op. cit.*, IV, în *ArchÉrt*, 117, 1980, fig. 25; P. Voit, I. Holl, *op. cit.*, pl. II, VII, IX.

⁵ *Ibidem*, pl. IV.

⁶ R. Franz, *op. cit.*, p. 49–50, fig. 93.

⁷ *Ibidem*, p. 53–54, fig. 102.

⁸ *Ibidem*, fig. 140.

⁹ *Ibidem*, p. 54, fig. 104.

¹⁰ *Ibidem*, p. 58–69, pl. I, fig. 125–126.

¹¹ F. Blümel, *Deutsche Öfen. Der Kunstofen von 1480 bis 1910. Kachel – und Eisenöfen aus Deutschland, Österreich und der Schweiz*, München, 1965, p. 32–33.

De remarcat că piesele întrebuintate la realizarea coronamentului, și pe care le numim cu termenul generic de *cahle*, datorită formei, cât mai ales poziției ocupate în structura sobei, au avut un rol minor sau nu au avut nici un rol în încălzire, aportul lor fiind în mod deosebit unul decorativ¹².

Cele mai timpurii *cahle* de coronament cunoscute până astăzi în Moldova se dovedesc a fi cele triunghiulare, descoperite la Baia și Suceava și datând de la sfârșitul secolului XIV. *Cahlele* descoperite la Baia, în locuințele L₃, L₄, L₅ din sectorul Parc¹³ și în L₆ din zona pieții¹⁴ se pot grupa în două subtipuri: a) *cahle* triunghiulare cu picior de montare cilindric și b) *cahle* triunghiulare cu picior de montare tronconic¹⁵. Aceste *cahle* pot fi simple (fig. 1/3, 6) sau terminate cu pînacul (fig. 1/7), nedecorate sau decorate la interior cu cercuri concentrice alveolate (fig. 1/5), fie prezentând pe margine aplicații triunghiulare (fig. 1/2), dar și cercuri concentrice incizante (fig. 1/8) și alveolate (fig. 1/4). *Cahlele* triunghiulare descoperite la Suceava, în zona Șipot, sunt simple, cu picior de montare cilindric, scurt¹⁶ (fig. 1/9). De la Cetatea de Scaun a Sucevei se păstrează în colecția Romstorfer un fragment de *cahlă* tringhiulară, decorat la interior cu o torsadă care bordează marginea, smălțuit în galben-crom¹⁷ (fig. 1/1). Locuințele L₃, L₄ și L₅ din sectorul Parc de la Baia au fost construite la sfârșitul secolului XIV sau cel mai târziu în primii ani ai celui următor și au funcționat până în noaptea de 14/15 decembrie 1467, când au fost distruse de incendiul ce a mistuit întregul oraș¹⁸, în timp ce L₆ din zona pieții, construită, de asemenea, la sfârșitul secolului XIV a căzut pradă unui incendiu produs în timpul uneia din domniile lui Iliș vodă, fiul și urmașul lui Alexandru cel Bun¹⁹. De la sfârșitul secolului XIV și din primele decenii ale secolului XV, datează și *cahlele* triunghiulare descoperite la Șipot–Suceava²⁰, iar fragmentul de *cahlă* din colecția Romstorfer provenit de la Cetatea de Scaun a Sucevei poate fi încadrat cronologic, cu ajutorul culorii de smalt, în a doua jumătate a secolului XV.

Aceste *cahle*, prin forma lor triunghiulară simplă ori triunghiulară terminată cu un pînacul, nedecorate sau decorate cu motive geometrice, trebuie să fie considerate ca servind la realizarea coronamentului acelor sobe care, prin structură și decor amintesc de turlele catedralelor gotice²¹, iar prezența lor în locuințe de orășeni de la Baia și Suceava, vine să indice existența în Moldova, la cumpăna veacurilor XIV–XV, a sobelor gotice târzii, inspirate de edificiile de cult.

În timpul cercetărilor întreprinse în situri medievale din Moldova au fost descoperite numeroase *cahle* de o formă specială, amintind un bulb sau o cupolă, așa-numitele *cahle* convexe. Asemene *cahle* au fost descoperite la Curtea Domnească de la Suceava, în construcția de lemn ridicată de Petru I²², în casa din zona „B” de pe Câmpul Șanțurilor²³, dar și în locuințe de orășeni la Suceava²⁴, Baia (L₃,

¹² R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *Mărturiile de civilizație medievală românească. O casă a domniei și o sobă monumentală de la Suceava din vremea lui Ștefan cel Mare*, București, 1979, p. 42.

¹³ E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV–XVII*, 1, Iași, 1980, p. 134–135, fig. 107/2–9; 114/11, 12; 116/8–11; 117/10–11.

¹⁴ Idem, *op. cit.*, 2, Iași, 1984, p. 235, fig. 107/2, unde se consideră că aceste *cahle* triunghiulare „erau întrebuintate, probabil, la umplerea golurilor dintre cele cu fața rotundă”.

¹⁵ P. V. Batoriuc, *Cahle din Moldova medievală*, Iași, 1997, teză de doctorat (mss.), p. 165–166, fig. 3/2; 3/5.

¹⁶ P. V. Batoriuc, M. Andronic, *Descoperiri arheologice la Suceava – contribuții la cunoașterea topografiei orașului medieval*, în *Suceava*, 17–19, 1990–1992, p. 44, fig. 6/6.

¹⁷ P. V. Batoriuc, *Catalogul colecției Romstorfer – ceramica ornamentală* (mss.).

¹⁸ E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *op. cit.*, 1, Iași, 1980, p. 24–30.

¹⁹ Idem, *op. cit.*, 2, Iași, 1984, p. 26.

²⁰ P. V. Batoriuc, M. Andronic, *op. cit.*, p. 45.

²¹ Cf. I. Holl, *op. cit.*, I, în *BudRég*, 18, 1958, fig. 19, 34, 43; idem, *op. cit.*, II, în *BudRég*, 22, 1971, fig. 150, 152. Toate sobele reconstituite de arheologii maghiari prezintă coronamentul realizat din *cahle* triunghiulare simple (I. Holl, *op. cit.*, I, în *BudRég*, 18, 1958, fig. 36; P. Voit, I. Holl, *op. cit.*, IV) sau terminate cu pînacul (I. Holl, *op. cit.*, fig. 20, 36, 52; idem, *op. cit.*, IV, în *ArchÉrt*, 117, 1990, fig. 25; P. Voit, I. Holl, *op. cit.*, pl. II).

²² L. Chișescu, *Cercetări arheologice de la Curtea Domnească din Suceava*, în *CercetArh*, I, 1975, p. 247, fig. 5/1, 2.

²³ Inedite în colecțiile Muzeului Național al Bucovinei, Suceava. Pentru condițiile de descoperire și datarea *cahlelor* din casa „B” de la Câmpul Șanțurilor, cf. I. Nestor și colab., *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, 5, 1959, p. 602, 604 și T. Martinovici, Șt. Olteanu, *Șantierul Suceava*, în *Materiale*, 6, 1959, p. 685, 687.

²⁴ P. V. Batoriuc, M. Andronic, *op. cit.*, p. 44, fig. 7/6 și p. 47, fig. 7/5.

L₄ din sectorul Parc²⁵ și L₂, L₆, L₁₁ din zona pieții²⁶), la Orheiul Vechi²⁷, Bacău²⁸, Roman²⁹, Cetatea Albă³⁰, mănăstirea Pătrăuți³¹, la curtea logofătului Gavril Troțușan de la Todirești³², la Trifești, punctul „Dealul Curții”³³, dar și în unele case din satul Săbăoani de lângă Roman³⁴.

Cahlele convexe sunt variate ca formă: cu picior de montare cilindric, înalt și corp sferic aplatisat (Suceava) (fig. 2/6) sau cu un corp sferic terminat cu un vârf conic (Trifești, Bacău, Todirești) (fig. 3/2-4), cu un corp tronconic, rotunjit, având la partea superioară o proeminență ascuțită simplă (Suceava, Pătrăuți) (fig. 3/7), ori încadrată de cercuri în relief (Baia) (fig. 3/5; 4/3) sau cu un buton amintind un boboc de floare (Suceava) (fig. 3/6), fie asemănător cu apucătorile de la capacele de uz comun (Suceava, Orheiul Vechi, Baia) (fig. 3/1; 4/6), dar și mărginit de cercuri concentrice incizate (fig. 4/4) ori alveolate (fig. 4/2) (Baia), semisferice, cu un vârf ascuțit (Suceava, Săbăoani) (fig. 2/4, 5) tronconice (Suceava, Cetatea Albă) (fig. 2/2-3). Se cunosc și cahle convexe miniaturale (Suceava) (fig. 2/1). Majoritatea cahlelor convexe descoperite la Baia prezintă la partea inferioară a piciorului de montare câte un orificiu circular servind la montarea acestor piese în corpul sobei³⁵ (fig. 4/1-4). Demn de notat ni se pare și faptul că, în cea mai mare parte a cazurilor, cahlele convexe sunt nesmălțuite, excepție o fac cahla descoperită la Todirești, acoperită cu smălț verde oliv (fig. 3/4) și cahlele tronconice de la Suceava, smălțuite în verde ocru (fig. 2/2-3).

Cahlele convexe se pot încadra cronologic într-o perioadă relativ lungă de timp: de la sfârșitul secolului XIV și primele decenii ale secolului XV, în cazul cahlelor de la Baia³⁶ și Săbăoani³⁷, la sfârșitul aceluiași secol pentru cele din casa „B” de pe Câmpul Șanțurilor de la Suceava³⁸ și de la mănăstirea Pătrăuți, ctitoria din anul 1487 a lui Ștefan cel Mare, sau în primele decenii ale veacului XVI, pentru cele de la Todirești³⁹.

Despre locul ocupat de cahlele convexe în structura sobei au fost formulate diverse păreri, în legătură cu aceleași descoperiri. Astfel, despre cahlele descoperite în locuințele de la Baia s-a considerat că erau folosite „în primul rând, pentru împodobirea coronamentului sobei. Ca urmare, au fost descoperite câte trei-patru asemenea exemplare la o distanță mai mare de masa chirpicului rezultat din dărâmarca sobelor. Cahle similare erau folosite și în cazul registrelor de pe fețele sobelor, fiind găsite în masa de lut ars”⁴⁰. Arheologul slovac Josef Hoššo, bazându-se pe descoperiri făcute la Liptovska Mara, datând din secolul XIV, în propunerea de reconstituire a sobei care a funcționat aici, compune coronamentul sub forma unei cupole realizate în exclusivitate din cahle convexe, alături de care apar și cahle triunghiulare și o cahlă turn⁴¹. Relativ recent, arheologul maghiar Peter Boldiszár, în propunerea de reconstituire a unei sobe din cetatea Buda, datând din timpul dinastiei angevine, întrebuințează cahle convexe la compunerea camerei de încălzire, alături de cahle-oală cu deschidere pătrată, în timp ce coronamentul a fost realizat

²⁵ E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *op. cit.*, 1, 1980, p. 135-137, fig. 109; 114/13-16; 116/12, 13.

²⁶ Idem, *op. cit.*, 2, Iași, 1984, p. 237, 239, fig. 106/1-6.

²⁷ Inedite, în colecția Institutului de Arheologie și Istorie Veche, Chișinău. Informație de la Dl. Pavel Bârnea, căruia îi aducem mulțumirile noastre.

²⁸ Al. Artimon, *Valorificarea științifică și muzeistică a unor obiecte medievale din colecția Muzeului de Istorie Bacău*, în *Carpica*, 7, p. 317, fig. 2/2, 3, unde sunt considerate „vase folosite pentru interes constructiv” și datate în secolele XIV-XV.

²⁹ Inedite, în colecțiile Muzeului de Istorie Roman. Informație de la dra Domnița Hordilă, căreia îi mulțumim și pe această cale.

³⁰ P. Bârnea, P. V. Batiariuc, *Cahle descoperite în Moldova dintre Prut și Nistru*, în *ArhMold*, 17, 1993, p. 287.

³¹ M. Andronic, P. V. Batiariuc, *Contribuții la cunoașterea evoluției habitatului uman în zona limitrofă a orașului Suceava*, în *Suceava*, 17-19, 1990-1992, p. 12.

³² P. V. Batiariuc, *Ceramică monumentală descoperită la curți boierești din județul Suceava*, în *SCIIVA*, 45, 1994, 1, p. 80, fig. 3/2.

³³ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 282, pl. CCXXIII/15.

³⁴ D. Hordilă, *Contribuții arheologice la cunoașterea așezărilor medievale Săbăoani și Berendești*, comunicare prezentată la Sesiunea Muzeului de Istorie Roman (30 martie 1995).

³⁵ E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *op. cit.*, 1, Iași, 1980, p. 136, fig. 109/1, 3, 5, 6; idem, *op. cit.*, 2, Iași, 1984, p. 237.

³⁶ Idem, *op. cit.*, 1, Iași, 1980, p. 24-30.

³⁷ D. Hordilă, *op. cit.*

³⁸ T. Martinovici, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 685, 687.

³⁹ P. V. Batiariuc, *op. cit.*, p. 80.

⁴⁰ E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *op. cit.*, 2, Iași, 1984, p. 237, 239.

⁴¹ J. Hoššo, *Neskorogotika kachl'ova pec z Liptovskej Mary*, în *AH*, 7, 1982, p. 499-508, fig. 5.

din cahle triunghiulare⁴². Toate aceste puncte de vedere se cer confirmate de descoperiri viitoare. Pentru cahlele descoperite în locuințele L₃ și L₄ din sectorul Parc de la Baia și cele de la Suceava s-a putut face o observație interesantă, care, credem noi, aduce o anumită contribuție în reconsiderarea rolului jucat în economia sobei și implicit a locului ocupat de aceste piese. Este vorba de faptul că la interior toate aceste cahle *nu prezintă urme de funingine* (sublinierea noastră), cum ar fi fost normal să se întâmple în cazul în care ar fi fost utilizate în compunerea corpului propriu-zis al sobei: camera de ardere și, mai ales camera de încălzire, și ar fi venit în contact cu fumul și aerul cald rezultat din combustia lemnului.

În cea ce ne privește, în lipsa descoperirii unor fragmente de mari dimensiuni, semnificative, din corpul sobei, care să permită formularea unor ipoteze cât mai aproape de realitate, considerăm că cel puțin o parte a cahlelor convexe, cum sunt cele cu picior de montare cilindric și corp sferic (fig. 3/2–4) sau cele tronconice (fig. 2/2–3) au fost folosite la realizarea coronamentului, fiind apropiate prin forma lor de o altă categorie a cahlelor de coronament, cele în formă de turn (fig. 11; 12), pe care le puteau substitui.

Un loc aparte printre cahlele de coronament îl ocupă cele descoperite la Cetatea de Scaun⁴³, dar și în locuințe de orașeni de la Suceava⁴⁴, în locuința LV din apropierea bisericii catolice de la Baia⁴⁵ și la curtea de la Părhăuți a logofătului Gavril Troțușan⁴⁶. Aceste cahle, după forma feței decorate, dreptunghiulară, și mai ales a piciorului de montare, semicilindric, se încadrează în categoria celor ce participă la alcătuirea camerei de încălzire, iar o anumită particularitate, și anume partea superioară, tratată precum o curtaină de cetate cu creneluri și merloane, ne indică clar că au servit la realizarea coronamentului. Se cunosc exemplare la care merloanele, triunghiulare (fig. 6/6), rectangulare (fig. 5/2) sau în trepte (fig. 5/5) au fost decupate (Suceava), ori doar sugerate, fiind numai imprimate în pastă (fig. 5/1, 3, 5) (Suceava, Baia, Părhăuți). În cazul unor cahle de la Cetatea de Scaun a Sucevei (fig. 5/2) și de la Părhăuți (fig. 5/1) merloanele au fost decorate cu arce în ogivă și trefle. Aceste cahle funcționale, servind în același timp la compunerea zonei de sus a camerei de încălzire, dar și la realizarea coronamentului, indică existența în Moldova a unor sobe în formă de turn de cetate cu o parte superioară mai simplă, precum cele de la Ravensburg⁴⁷, Erfurt⁴⁸, Buda⁴⁹, Pécs⁵⁰, alături de care, vom vedea, au funcționat și sobe cu un coronament deosebit de bogat și complex.

Încadrarea cronologică a acestor cahle într-o lungă perioadă de timp, cuprinsă între deceniul opt al secolului XV și deceniul trei al secolului următor, este asigurată de descoperirile făcute în locuința LV de la Baia, construită în toamna anului 1476, după campania sultanului Mehmed al II-lea în Moldova⁵¹, precum și cele de la reședința logofătului Troțușan, cel care ctitoria, în anul 1522, la Părhăuți, biserica cu hramul Duminica Tuturor Sfinților, drept capelă de curte și necropolă a familiei sale⁵².

De o specializare mai accentuată se dovedesc a fi cahlele propriu-zise de coronament, tratate sub formă de zid de cetate, cu creneluri și merloane. Cahlele se prezintă sub forma unor plăci dreptunghiulare, decorate în maniere diferite, având sau nu un picior de montare, cilindric, aplatisat, modelat la roată și aplicat cu întărituri de pastile de lut, pe spatele plăcii, la partea inferioară.

Cele mai simple variante ale acestui tip de cahle sunt cele care prezintă suprafața tratată unitar, într-un singur plan. În zona străzii Dimitrie Dan din Suceava⁵³ au fost descoperite mai multe fragmente masive de cahle de coronament cu suprafața într-un singur plan. Partea inferioară sugerează un zid puternic, plin, fiind decorată cu linii în relief, iar cea superioară, cu creneluri dreptunghiulare, prezintă

⁴² P. Boldiszar, *Gótikus kályhacsempék az újabb budaváry asatás leletanyagából*, în *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, Szeged, 1988/1, fig. 19.

⁴³ K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii descrisă pe temeul propriilor cercetări făcute între 1895 și 1904*, București, 1913, p. 79, fig. 77; M. D. Matei, *Etapele devenirii Sucevei medievale*, în *RMMMIA*, 1, 1988, fig. 11.

⁴⁴ Inedită, în colecțiile Muzeului Național de Istorie a României, București. Cahla ne-a fost oferită spre publicare de dna Venera Rădulescu, căreia îi aducem mulțumirile noastre.

⁴⁵ L. Bătrina și A. Bătrina, *Unele considerații cu privire la stema dinastică a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, în *AIIAI*, 24, 1987, 1, fig. 1.

⁴⁶ P. V. Batoriuc, *op. cit.*, p. 79, fig. 3/4.

⁴⁷ R. Franz, *op. cit.*, p. 49–50, fig. 93.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 53–54, fig. 102.

⁴⁹ I. Holl, *op. cit.*, I, în *BudRég*, 18, 1958, fig. 89.

⁵⁰ *Ibidem*, fig. 97.

⁵¹ L. Bătrina și A. Bătrina, *op. cit.*, p. 100.

⁵² P. V. Batoriuc, *op. cit.*, p. 79.

⁵³ Inedite, în colecțiile Muzeului Național al Bucovinei, Suceava.

merloane ușor oblice, prevăzute cu o streășină proeminentă (fig. 7/10). La vechea mănăstire a Humorului⁵⁴ și în locuințele de orășeni de pe străzile Petru Rareș⁵⁵ și Vasile Alecsandri⁵⁶ din Suceava au fost descoperite fragmente de cahle cu suprafața unitară, străpunsă de goluri de tragere dreptunghiulare, aproximativ deasupra fiecărui gol aflându-se câte o streășină puternic profilată (fig. 6/4; 8/4). Din zona Casei Domnești de la mănăstirea Putna⁵⁷ provine un fragment de cahlă de coronament cu suprafața într-un singur plan, zona inferioară a fost prevăzută cu ferestre dreptunghiulare terminate în arc frânt, iar partea superioară sugerează un zid de cetate, cu creneluri și merloane rectangulare, prevăzute cu câte o streășină în relief (fig. 8/5). În zona „B” de pe Câmpul Șanțurilor de la Suceava⁵⁸, au fost descoperite câteva fragmente de cahle care se încadrează în grupa celor cu suprafața tratată într-un singur plan. Registrul inferior a fost figurat asemeni unui zid cu mari goluri dreptunghiulare de tragere, iar un brâu crestat separă registrul superior, cu creneluri decupate ușor oblic în masa zidului, în vreme ce merloanele au fost prevăzute cu o streășină (fig. 7/6), fie cu un brâu crestat (fig. 7/1). La Șipot-Suceava⁵⁹ (fig. 7/7) și în apropierea Sucevei, la Siliștea Șcheii⁶⁰ (fig. 10/3) au fost descoperite fragmente de cahle cu merloane triunghiulare, în registrul inferior fiind practicate deschideri rectangulare. De la Cetatea de Scaun a Sucevei, în colecția Romstorfer⁶¹, se păstrează un fragment de cahlă de coronament cu creneluri și merloane triunghiulare, în timp ce zona inferioară, plină, fără deschideri, are sugerate ferestre, doar imprimate în pastă (fig. 6/2).

O grupă de cahle de coronament, cu suprafața tratată într-un singur plan, o constituie cea descoperită la Curtea Domnească din Vaslui⁶². Cele două registre ale cahleii au fost separate fie de o torsadă deasă, în relief (fig. 9/5), fie de un brâu realizat din hașuri (fig. 10/1, 2, 4). Cahlele de la Vaslui se grupează în mai multe variante, în funcție de modul de reprezentare a registrului superior: cu merloane triunghiulare pline (fig. 9/6) sau traforate (fig. 9/3), în trepte (fig. 9/5; 10/2, 4) sau în „coadă de rândunică” (fig. 10/1). Registrul inferior este bogat cu trasee gotice: arce în acoladă și căpriori (fig. 9/5, 6), rozete (fig. 9/1, 4) sau cu o combinație de linii frânte și hașurate (fig. 10/1, 2, 4).

Deosebit de frecvent se dovedește a fi un subtip al cahleurilor de coronament cu creneluri și merloane, și anume acela care prezintă suprafața tratată în două registre – inegale ca mărime –, dispuse în planuri diferite, separate între ele de un brâu în torsadă. Registrul inferior, mai mic decât cel superior, dispus în plan retras și având în spate piciorul de montare a fost reprezentat sub forma unui zid de cetate, cu creneluri și merloane și este de notat că modalitățile de tratare ale acestui registru permit departajarea mai multor variante. De la Cetatea de Scaun a Sucevei, în colecția Romstorfer⁶³ se păstrează un fragment de cahlă la care crenelurile au fost decupate drept, având la partea inferioară o streășină, iar sub ea un dreptunghi hașurat, sugerând zidul, merloanele, masive, prezintă la partea superioară o nervură în relief, fiind perforate de o fereastră rectangulară (fig. 6/5). O altă cahlă fragmentară, păstrată de asemenea în colecția Romstorfer, prezintă crenelurile imprimate oblic în zid, iar sub merloane o streășină în relief⁶⁴. În grupul de locuințe de pe latura de nord a Curții Domnești de la Suceava, locuințe distruse de incendiul din vara anului 1476 în timpul campaniei sultanului Mehmed al II-lea în Moldova⁶⁵, au fost descoperite cahle de coronament cu merloane cu streășină în relief ce coboară până la o treime din zid și crenelurile cu ambrazura oblică, în registrul inferior aflându-se trei metope traforate, decorate cu rozete cu șase petale (fig. 10/5). Un alt fragment prezintă registrul superior cu merloane prevăzute cu o streășină deosebit de proeminentă, ce coboară până la o treime din zid, decorate cu câte o stea cu opt raze, iar partea de la baza crenelurilor este puternic adâncită⁶⁶ (fig. 9/2). Cahlele descoperite în „casa domniei” de pe Câmpul

⁵⁴ E. Busuioc, *Noi date arheologice asupra vechii mănăstiri a Humorului*, în *Suceava*, 5, 1978, p. 187, fig. 6/2; E. Busuioc, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *Mittelalterliche Kachelofenarten in den rumänischen Fürstentümmern (XIV–XV. Jahrhunderts)*, în *Dacia*, N. S., 23, 1979, fig. 13/1, 21.

⁵⁵ Inedite, în colecțiile Muzeului Național al Bucovinei, Suceava.

⁵⁶ P. V. Batoriuc, M. Andronic, *op. cit.*, p. 43.

^{57–59} Inedit, în colecțiile Muzeului Național al Bucovinei, Suceava.

⁶⁰ P. V. Batoriuc, *Descoperiri inedite de ceramică monumentală la Suceava*, în *Suceava*, 21, 1994, p. 103, fig. 1/10.

⁶¹ Eadem, *Catalogul colecției Romstorfer – ceramica ornamentală (mss.)*.

⁶² R. Popescu, *Catalogul cahleurilor din secolul al XV-lea de la „Curțile Domnești” – Vaslui (I)*, în *ActaMM*, 3–4, 1981–1982, p. 114–115, fig. 15–17.

⁶³ P. V. Batoriuc, *op. cit.*

⁶⁴ K. A. Romstorfer, *op. cit.*, pl. VII.

⁶⁵ P. V. Batoriuc, *Cahle descoperite în locuințe de orășeni de la Suceava*, în *ArhMed*, 1, 1996, p. 95, fig. 18/2.

⁶⁶ Inedit, în colecțiile Muzeului Național al Bucovinei, Suceava.

Șanțurilor de la Suceava⁶⁷ au registrul inferior retras, decorat cu trei metope în care se află o floare cruciformă în relief, în timp ce merloanele au fost modelate unele simple, altele cu streășină, cu gol de tragere străpuns, într-un singur caz, și, imprimat, în celelalte (fig. 10/6).

Fragmente de cahle de coronament, tratate sub formă de zid de cetate, cu suprafața dispusă în două planuri diferite – dintre care unele de mici dimensiuni –, care să se înscrie mai mult sau mai puțin în aceste variante descrise mai sus, au fost descoperite la Suceava în Cetatea de Scaun⁶⁸, la Curtea Domnească⁶⁹, în locuințe de orășeni de la Șipot⁷⁰ sau de pe strada Petru Rareș⁷¹ (fig. 7/2, 3). Dimensiunile acestor fragmente nu au permis, în multe cazuri, să li se precizeze destinația și concludent ni se pare ce seria, acum un secol, Romstorfer despre unele fragmente de cahle de coronament descoperite la Cetatea de Scaun: „Nu e lămurit încă rostul obiectelor arătate în fig. 11 d și e. Cel dintâi e o bucată de placă cu cioc, în parte smălțuită, de felul căreia s-au găsit multe în cetate...”⁷² și, mai departe: „Întrebuițarea celor două obiecte de pământ reproduse la fig. 80, e necunoscută (a se vedea și fig. 2–4 din rândul de jos, partea dreaptă, pl. VII). S-au găsit numai fragmente din ele, dar în număr mare... Fragmentul j, mai masiv, având 8–10 cm lungime și vreo 3 cm lățime și terminându-se în partea de sus într-un cârlig. El are smălțuit verde numai cârligul și o mică parte de sub acesta, așa că trebuie să admitem cum că, după întrebuițare (poate ca cârlig pentru fixarea plăcilor în zid), partea cealaltă nu se mai vedea”⁷³. Este vorba de fragmente de merloane figurate cu o streășină proeminentă. Fragmente de merloane dreptunghiulare, de mici dimensiuni, au mai fost descoperite și în locuințe de orășeni de la Bacău⁷⁴ și Târgu Trotuș⁷⁵, la curtea boierească de la Spălărești „La Hate”⁷⁶ și la Todirești, în județul Suceava⁷⁷. Fragmentul de la Bacău, smălțuit în verde, a fost decorat cu un motiv vegetal ce amintește floarea de aster, cele de la Târgu Trotuș, provenite din locuința 37, sunt merloane simple, fără streășină sau ferestre, dar și decupate în trepte. De la Curtea Domnească de la Cotnari provin fragmente de cahle de mari dimensiuni, decorate cu rozete ajurate⁷⁸ (fig. 6/6), care, după opinia noastră reprezintă registrul inferior al unor cahle de coronament.

Un alt tip de cahle de coronament este documentat deocamdată numai la Suceava, prin câteva fragmente: unul din colecția Romstorfer, provenit de la Cetatea de Scaun⁷⁹, precum și altele de la Șipot⁸⁰, curtea bisericii Sfântului Dumitru⁸¹, străzile Mitropolit Dosoftei⁸² și Veronica Micle⁸³. Aceste cahle, cu suprafața într-un singur plan, prezintă registrul inferior simplu, masiv, dar și decorat cu toruri și cavete (fig. 6/3) sau cu o torsadă (fig. 6/1), în timp ce registrul superior este realizat din arce de cerc care se întretaie formând mici baghete încrucișate, amintind un feston.

De la Cetatea de Scaun a Sucevei, se păstrează în colecția Romstorfer un singur fragment de cahlă de coronament, figurat sub forma unei flori de crin angevine⁸⁴. Fragmente asemănătoare, fără a fi identice, au fost descoperite la Curtea Domnească de la Hârlău⁸⁵.

⁶⁷ R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, p. 90–91, fig. 76.

⁶⁸ K. A. Romstorfer, *op. cit.*, p. 23, 25, fig. 11/d; p. 81, fig. 80 i, j.

⁶⁹ P. V. Batoriuc, *Ceramica ornamentală din secolul al XI-lea descoperită la Curtea Domnească din Suceava*, în *Suceava*, 10, 1983, p. 252, pl. I/2, 3.

⁷⁰ ⁷¹ Inedite, în colecțiile Muzeului Național al Bucovinei, Suceava.

⁷² K. A. Romstorfer, *op. cit.*, p. 23, 25, fig. 11/d, e.

⁷³ *Ibidem*, p. 81, fig. 80'j.

⁷⁴ Inedită, în colecțiile Muzeului Județean de Istorie „Iulian Antonescu”, Bacău. Informație de la dl. Alexandru Artimon, căruii îi aducem mulțumirile noastre.

⁷⁵ Al. Artimon, *Așezarea urbană medievală Târgu Trotuș, jud. Bacău*, comunicare prezentată la cea de a XXXI-a Sesiune națională de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice, campania 1996, București, 12–15 iunie 1997.

⁷⁶ L. Bătrina, O. Monoranu, A. Bătrina, *Cercetările arheologice din zona Fintina Mare, com. Vadu Moldovei, jud. Suceava*, în *CercetArh*, 8, 1986, p. 92.

⁷⁷ M. Andronic, *Evoluția habitatului uman în bazinul hidrografic Soloneț din paleolitic și până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Suceava, 1996, p. 35.

⁷⁸ B. Slătineanu, *Ceramica feudală românească și originile ei*, București, 1958, fig. 95.

⁷⁹ P. V. Batoriuc, *Catalogul colecției Romstorfer – ceramica ornamentală (ms.)*.

⁸⁰ ⁸¹ Inedite, în colecțiile Muzeului Național al Bucovinei, Suceava.

⁸² P. V. Batoriuc, *Cahle descoperite în locuințe de orășeni de la Suceava*, în *ArhMed*, 1, 1996, p. 95, fig. 19/2.

⁸³ Inedit, în colecțiile Muzeului Național al Bucovinei, Suceava.

⁸⁴ K. A. Romstorfer, *op. cit.*, pl. VII.

⁸⁵ Inedite, în colecțiile Muzeului Național de Artă, București, unde le-am putut studia datorită amabilității regretatei Gabi Roșioru și a dnei Doina Mândru. Le exprimăm grațitudinea noastră.

Datarea cahlelor de coronament în formă de zid de cetate cu creneluri și merloane în a doua jumătate a secolului XV poate fi făcută cu ajutorul acelor piese care provin din complexele arheologice închise, bine încadrate din punct de vedere cronologic. Ne referim la grupul de locuințe distruse în incendiul din vara anului 1476, peste care s-a ridicat mai apoi zidul nordic al Curții Domnești de la Succava⁸⁶, „casa domniei”⁸⁷ și casa din zona „B”⁸⁸ de pe Câmpul Șanțurilor de la Succava, construite în ultimile două decenii ale secolului XV, încăperea obștii monahale de la vechea mănăstire a Humorului⁸⁹, datând și ea de la sfârșitul aceluiași secol.

O altă mare grupă de cahle de coronament o reprezintă cele în formă de turn, care și acestea cunosc diverse variante, după modul în care au fost modelate. Avem, astfel, cahle turn tronconice, cu bulb, cu acoperiș conic și cu drum de strajă.

La Orheiul Vechi, în atelierul specializat în producerea cahlelor, au fost descoperite două variante distincte în formă de turn: cahle tronconice având corpul compus din proeminențe suprapuse, sugerând vag o siluetă umană⁹⁰ (fig. 11/4) și cahle permanente cu un bulb, cu un corp cilindric în care au fost practicate deschideri rectangulare⁹¹ (fig. 12/5). La vechea mănăstire a Humorului⁹² și la Cetatea de Scaun a Sucevei⁹³ au fost găsite fragmente ale unor cahle-turn, care, întregite, se prezintă cu un corp tronconic terminat cu un acoperiș, putând fi lis și atunci au desenată o fereastră ogivală (fig. 12/6) sau în trepte, sugerând șindrila (fig. 12/4), acoperiș ce se termină cu o fleșă ce pornește dintr-un bulb, care poate fi simplu (fig. 12/4) sau decorat cu alveole (fig. 12/6). Suprafața turnului a fost străpunsă pe aproape întreaga sa lungime de patru deschideri trapezoidale, terminate în arc frânt, deschideri ce amintesc de ferestrele cu ancadrame în ogivă (fig. 12/4, 6). Din „casa domniei” de la Succava provin trei subvariante de cahle turn cu acoperișul conic, ce se continuă cu o fleșă ce pornește dintr-un buton masiv, având corpul cilindric, divizat în mai multe niveluri și perforat de deschideri rectangulare sugerând ferestrele și ușile. Ferestrele au fost dispuse simetric, câte patru pe un nivel, în așa fel încât deasupra fiecărui gol se află un spațiu plin, iar deasupra fiecărui plin se găsește o fereastră. Se cunosc cahle cu două rânduri de ferestre dreptunghiulare și acoperiș cu pante ușor concave⁹⁴ (fig. 11/5), cahle cu două rânduri de ferestre, ușă în ogivă și acoperiș bombat⁹⁵ (fig. 11/7), precum și cahle cu trei rânduri de ferestre⁹⁶ (fig. 11/6). Cahle, mai precis fragmente de cahle turn cu acoperiș conic au mai fost descoperite în locuințele de orășeni de pe străzile Petru Rareș⁹⁷ (fig. 12/2) și Vasile Alecsandri⁹⁸ din Succava (fig. 12/1), având acoperișul conic ușor bombat, cu bulbul din care pornește fleșa simplu sau crestat și corpul străpuns măcar de două rânduri de ferestre dreptunghiulare. La Succava, la Cetatea de Scaun, Curtea Domnească, în curtea bisericii Sfântul Gheorghe (Mirăuți) au fost descoperite și alte fragmente de cahle turn cu corpul prevăzut cu ferestre dreptunghiulare. Unul din fragmentele de la Cetatea de Scaun⁹⁹ prezintă cele trei rânduri de ferestre așezate unele sub altele, în partea anterioară a cilindrului, cea de a doua parte, care nu era vizibilă, rămânând plină (fig. 11/3), iar cel de al doilea fragment aparține unei cahle miniaturale¹⁰⁰, cu trei ferestre dispuse pe întreaga suprafață a nivelului, spațiul plin fiind și el străpuns de deschideri de mici dimensiuni (fig. 11/2). Dimensiunile reduse ale fragmentelor de cahle descoperite la Curtea Domnească¹⁰¹ și în curtea bisericii Mirăuți¹⁰² nu permit reconstituirea formei întregi; putem doar să presupunem că aveau câte patru ferestre dreptunghiulare pe fiecare nivel.

⁸⁶ M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de scaun și Curtea Domnească din Succava*, București, 1988, p. 144.

⁸⁷ R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, p. 27-30.

⁸⁸ T. Martinovici, Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 685, 687.

⁸⁹ E. Busuioc, *op. cit.*, p. 180.

⁹⁰ Gh. D. Smirnov, *Proizvodstvo krasnoglınınykh pečinykh izrazcov i opyt rekonstrukcii po materialam Starago Orcheja*, în *Izvestija-Chișinău*, 31, 1956, p. 77, fig. 3/10; P. Bârnea, P. V. Batariuc, *op. cit.*, p. 281-282, fig. 1/1.

⁹¹ Gh. D. Smirnov, *op. cit.*, fig. 3/1; P. Bârnea, P. V. Batariuc, *op. cit.*, p. 282, fig. 1/7.

⁹² E. Busuioc, *op. cit.*, p. 186, fig. 6/1; E. Busuioc, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, fig. 18.

⁹³ Inedit, în colecțiile Muzeului Național al Bucovinei, Suceava.

⁹⁴ R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, p. 91-92, fig. 77/a.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 93, fig. 77/b.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 92, fig. 77/c.

⁹⁷ M. D. Matei și E. Emandi, *O casă de orășean din secolul al XV-lea la Succava*, în *SCIVA*, 28, 1977, 4, p. 572.

⁹⁸ P. V. Batariuc, M. Andronic, *op. cit.*, p. 43, fig. 6/1.

⁹⁹ P. V. Batariuc, *Catalogul colecției Romstorfer - ceramica ornamentală* (mss.).

¹⁰⁰ -¹⁰² Inedite, în colecțiile Muzeului Național al Bucovinei, Suceava.

Cahlele turn cu drum de strajă prezintă și ele cel puțin două variante: cilindrice și rectangulare. Prima variantă, cu un corp ușor tronconic, cu ferestre dreptunghiulare dispuse pe două registre a cinci deschideri fiecare, se continuă la partea superioară cu o terasă în consolă, cu cinci creneluri și tot atâtea merloane, prevăzute cu streșină sau terminate în trepte. Întreg ansamblul sugerează un turn cu drum de strajă (fig. 12/3). Fragmente de cahle care să aparțină acestui tip au fost descoperite la Cetatea de Scaun, încă de către Romstorfer, care însă nu a intuit la ce serveau¹⁰³, și în „casa domniei”¹⁰⁴ de pe Câmpul Șanțurilor de la Suceava. Cea de a doua variantă este documentată până în prezent de un singur fragment descoperit la Cetatea de Scaun a Sucevei, păstrat în colecția Romstorfer¹⁰⁵. Este un fragment rectangular la interior, exteriorul sugerând un zid masiv *en corbeau*, străpuns de guri de păcură (*machicoulis*) dreptunghiulare, cu zona de colț întărită de un contrafort, zid ce se continuă la partea superioară, de asemenea, cu creneluri și merloane (fig. 8/3).

Datarea cahlilor de coronament în formă de turn la sfârșitul secolului XV și în primele decenii ale secolului următor este asigurată de descoperirile de la vechea mănăstire a Humorului¹⁰⁶, „casa domniei” de la Suceava¹⁰⁷, atelierul pentru producerea cahlilor de la Orheiul Vechi¹⁰⁸.

Cahlele fiale au fost și ele utilizate la compunerea coronamentului sobei. În secolul XV, în teritoriul de la răsărit de Carpați au fost folosite cahle fiale antropomorfe și zoomorfe. Ceea ce caracterizează această grupă de cahle este faptul că au fost modelate în *ronde-bosse*, multe dintre reprezentările antropomorfe fiind considerate „statuete” ori „jucării”.

Între fiarele antropomorfe includem „jucăria” de ceramică descoperită la Cetatea Albă și publicată acum șase decenii de Barbu Slătineanu¹⁰⁹. Este vorba de un personaj feminin îmbrăcat într-o rochie amplă, drapat de un șal care îi acoperă capul și umerii (fig. 13/4). A fost considerată „statuetă” fiara antropomorfă descoperită la Suceava în perimetrul străzii Ion Vodă Viteazul (fostă Pușkin), un adevărat portret al unui bărbat purtând plete bogate și mustață¹¹⁰ (fig. 13/3). Din „casa domniei”¹¹¹ provin fiarele antropomorfe figurate sub chipul unui personaj masculin cu barbă ascuțită, mustață ușor răsucită, plete peste care poartă o coroană cu trei fleuroni (fig. 13/5). În urmă cu trei decenii, regretatul Radu Popa avansa ideea că ne găsim în fața reprezentării împăratului Sigismund de Luxemburg¹¹², o reluare tridimensională a înfățișării suveranului ungar pe cahle descoperite în cetatea Buda¹¹³. În aceeași grupă a fiarelor antropomorfe încadrăm și figurina fragmentară înfățișând un personaj masculin șezând, cântând dintr-un instrument cu coarde, un luth, provenită de la Târgu Neamț¹¹⁴ (fig. 13/1). La Cetatea de Scaun de la Suceava a fost descoperită, cu ocazia cercetărilor întreprinse de Romstorfer, o figurină „făcută dintr-un fel de materie ca porțelanul, nesmălțuită”, reprezentând un personaj masculin îmbrăcat într-un caftan amplu, cu plete bogate peste care poartă un turban¹¹⁵ (fig. 13/2). Actualmente, piesa s-a pierdut și este dificil de spus dacă într-adevăr avem de-a face cu o cahlă sau cu un alt gen de obiect decorativ.

Grupăm în rândul fiarelor zoomorfe acel fragment de cahlă descoperit întâmplător în zona Șipot de la Suceava și descris drept „cap de pasăre răpitoare”¹¹⁶. Personal, înclinăm să vedem în animalul reprezentat un grifon cu botul căscat, urechile ciulite, penele, redată ca niște solzi, zburlete (fig. 14/2).

¹⁰³ K. A. Romstorfer, *op. cit.*, p. 81, fig. 80/i, unde se spune: „Întrebuințarea celor două obiecte de pământ reproduse la figura 80/i e necunoscută”.

¹⁰⁴ R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, p. 93, fig. 78.

¹⁰⁵ P. V. Bataruic, *op. cit.*

¹⁰⁶ E. Busuioc, *op. cit.*, p. 180.

¹⁰⁷ R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, p. 27-30.

¹⁰⁸ Gh. D. Smirnov, *op. cit.*, p. 75-77.

¹⁰⁹ B. Slătineanu, *Ceramica românească*, București, 1938, fig. 9.

¹¹⁰ M. Nicorescu, *Noi descoperiri de ceramică ornamentală din secolele XV-XVI la Suceava*, în *ArhMold*, 4, 1966, p. 319, fig. 3.

¹¹¹ R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, p. 89-90, fig. 75.

¹¹² R. Popa, *O casă domnească din secolul al XV-lea lângă Cetatea Sucevei*, în *SCIV*, 20, 1969, 1, p. 60-62.

¹¹³ I. Holl, *op. cit.*, fig. 67.

¹¹⁴ Inedit, în colecțiile Muzeului de Istorie Piatra Neamț. Aducem și pe această cale mulțumirile noastre dnei Elena Ciubotaru care ne-a oferit cahlă spre publicare.

¹¹⁵ K. A. Romstorfer, *op. cit.*, p. 87, pl. XI.

¹¹⁶ E. I. Emandi, *Un fragment de cahlă din secolul al XV-lea necunoscut în Moldova*, în *ActaMM*, 5-6, 1983-1984, p. 387-390, fig. 1/1, unde se face afirmația că piesa a fost descoperită pe Câmpul Șanțurilor (cf., P. V. Bataruic, *Cahle descoperite în locuințe de orășeni de la Suceava*, în *ArhMed*, 1, 1996, p. 97, fig. 19/3).

Încadrarea cronologică a cahlelor fială în a doua jumătate a secolului XV se poate face cu ajutorul analogiilor oferite de cahlele descoperite în „casa domniei” de la Suceava, construită, după cum se știe, în deceniul nouă al acestui secol¹¹⁷.

Din „casa domniei” de la Suceava provin și alte piese de coronament, deocamdată singulare în Moldova¹¹⁸. Este vorba de figurine zoomorfe, cu corp globular, aripi asemeni unor arce de cerc și înfățișând păsări. După felul în care au fost modelate capetele putem recunoaște păsări reale: cocoșul (fig. 14/5), papagalul (fig. 14/1), porumbelul (fig. 14/4), grangurul (fig. 14/3), dar și păsări fantastice, cu un cioc neverosimil de lung, curbat și ochii plasați pe câte o proeminență laterală (fig. 14/6). Și aceste cahle se datează în ultimele două decenii ale secolului XV¹¹⁹.

Trebuie făcută precizarea că este posibil ca cel puțin o parte din cahlele de coronament descrise mai sus să fi fost folosite și la compunerea unor sobe în formă de turn de catedrală și ne referim la cele cu partea superioară decorată cu arce de cerc care se întretaie sau la fialele antropomorfe și zoomorfe și cahlele păsări, ce ar putea sugera fleșele sau garguiele.

De remarcat, că toate aceste cahle de la coronamentul sobei, figurat sub formă de turn de cetate, au fost datate – așa cum am văzut – în literatura românească de specialitate, în a doua jumătate a secolului XV și în primele decenii ale celui următor, pe considerente stratigrafice, dar și stilistice și comparative¹²⁰.

Recent, la Suceava a fost făcută o descoperire fortuită care aduce o nouă lumină în problema datării sobelor având coronamentul crenelat, inspirat din arhitectura militară a epocii. Astfel, în urma unor lucrări edilitare făcute în anul 1994 în fața sediului Poștei, zonă cunoscută în literatura arheologică sub denumirea de IRC¹²¹, a fost distrusă, între altele, și o locuință de suprafață cu pereții lucrați din bârne acoperite cu lut amestecat cu pleavă, atent sclivisit și podită cu scânduri cu o grosime de 2,5 cm. De pe podea au fost recuperate câteva fragmente ceramice ce provin de la ulcioare cu toartă lucrute din pastă cenușie fină cu aspect de gresie cât și de la castroane din pastă cenușie, precum și fragmente de cahle și câteva mici bucăți de lut, de la corpul sobei, modelate în formă de tor. Fragmentele de cahle aparțin mai multor tipuri: cahle-oală cu deschiderea pătrată, cahle traforate decorate cu motive geometrice, cahle de coronament, cu corpul într-un singur plan, tratate sub formă de zid de cetate, cu goluri de tragere dreptunghiulare și streășina proeminentă (fig. 7/9; 8/1, 6) și cahle turn cu drum de strajă în consolă (fig. 8/2; 11/1). Prezența fragmentelor ceramice din pastă cenușie, atribuită, după cum se știe, coloniștilor germani stabiliți în Moldova, permitea datarea acestei locuințe și implicit a materialului arheologic descoperit aici în prima jumătate a secolului XV, mai precis în primele decenii ale acestui veac¹²², în a doua jumătate a secolului XV această ceramică nemaifiind întâlnită în locuințele orașenilor suceveni¹²³. Descoperirea făcută în sectorul IRC de la Suceava ne

¹¹⁷ R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, p. 27–30.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 93–95, fig. 79.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 27–30.

¹²⁰ R. Popa, *Ein monumentales Keramikmodell des Festung Suceava*, în *Bulletin. Institut International des Chateaux Historiques*, 38, 1981, p. 107 și nota 9, unde soba de la vechea mănăstire a Humorului a fost datată, pe considerente stilistice, în prima jumătate a secolului XVI, fiind considerată o replică modestă și, prin urmare, mai târzie a sobelor asemănătoare din clădirile principale.

¹²¹ În zona IRC, cercetată în anii 1954 și 1958 a existat unul din cartierele olarilor suceveni. Aici a fost descoperit, între altele, un cuptor datând de la începutul secolului XV unde se ardea ceramică smălțuită și decorată în tehnicile *sgraffito* și *champlevé* (cf., B. Mitrea și colab., *Șantierul arheologic Suceava – Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, 6, 1955, 3–4, p. 780–781, fig. 26.

¹²² Pentru problematica ceramicii cenușii, cf. M. D. Matei, *Ceramica cenușie de la Suceava și unele probleme*

ale arheologiei veacurilor XIV–XV în Moldova, în vol. *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 131–160; L. Chițescu, *Ceramica stampilată de la Roman și unele probleme în legătură cu purtătorii ei în Moldova*, în *SCIV*, 15, 1964, 3, p. 411–426; Al. Rădulescu, *Die Keramik von Siret. Zur archäologischen Erforschung der moldauischen mittelalterlichen Stadt*, în *Dacia*, N. S., 16, 1972, p. 225–242; Al. Artimon, *Ceramică fină de uz comun din secolele XIV–XV descoperită în centrele urbane din sud-vestul Moldovei*, în *ArchMed*, 1, 1996, p. 155–170. Ceramica cenușie fină din Moldova a făcut obiectul unui simpozion național desfășurat la Roman în zilele de 19–20 aprilie 1996. În urma discuțiilor s-a ajuns la concluzia că această specie ceramică continuă să fie produsă și în primele decenii ale secolului XV.

¹²³ E. Busuioc, *Ceramica de uz comun, nesmlțuită, din a doua jumătate a secolului al XV-lea de la Suceava*, în *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 478.

permite să afirmăm că soba din cahle care avea coronamentul modelat în formă de turn de apărare a apărut în Moldova în primele decenii ale secolului XV, pentru ca la sfârșitul aceluiași secol, la Suceava, în „casa domniei” să funcționeze o adevărată capodoperă a artei lutului, cu un coronament extrem de complex.

Referitor la soba din „casa domniei” s-a emis, acum aproape două decenii, ipoteza, extrem de tentantă, că în realizarea coronamentului, meșterul sobar s-a inspirat din realitatea imediată, Cetatea de Scaun de la Suceava, așa cum arăta la sfârșitul secolului XV, cu fortul mușatin întărit cu turnuri și zidul de incintă crenelat adăugat de Ștefan cel Mare¹²⁴. În stadiul actual al cercetării, ideea avansată de Radu Popa reprezintă o ipoteză, seducătoare, pe care nu o putem ignora și nici respinge *de plano*, rămânând ca în viitor să fie confirmată sau infirmată de noi descoperiri.

Se mai impun câteva observații prilejuite de numărul ca și de varietatea tipurilor de cahle de coronament descoperite atât la Suceava, cât și în alte locuri din Moldova, număr și varietate ce vor spori prin publicarea și interpretarea corectă a materialelor păstrate în colecțiile muzeale.

Se confirmă ipoteza formulată acum două decenii de Radu Popa, și anume că „soba din casa domniei” este departe de a fi reprezentat, pentru epoca din care datează, un exemplar unic sau de caracter cu totul special. Sobe asemănătoare au existat, desigur, și în încăperi din interiorul Cetății de Scaun, în cuprinsul Curții Domnești din Suceava și în alte curți și reședințe domnești din vremea lui Ștefan cel Mare, iar replici, doar cu ceva mai modeste, trebuie să fi existat în aceeași vreme și în reședințele marilor boieri sau la mănăstirile importante¹²⁵, dar și în locuințe de orășeni, adăugăm noi.

Cercetările arheologice, mai vechi sau mai noi, descoperirile fortuite ca și reinterpretarea unor vechi piese au demonstrat prezența sobei gotice târzii, fie sub formă de turn de catedrală, fie sub formă de turn de cetate și în casele unor orășeni înstăriți, precum locuințele L₃, L₄, L₅ din sectorul Parc și L₆ din zona pieții de la Baia, la Șipot-Suceava – sobe în formă de biserică, dar și Cetatea Albă, Orheiul Vechi, locuința LV de la Baia, cele de pe străzile Mitropolit Dosoftei, Petru Rareș, Vasile Alecsandri, IRC, latura de nord a Curții Domnești de la Suceava – în formă de turn de cetate –, începând de la sfârșitul secolului XIV și din primele decenii ale secolului XV și până la mijlocul veacului următor.

Cantitatea, ca și diversitatea tipologică a cahlelor de coronament, utilizate la realizarea sobelor încă de la sfârșitul secolului XIV, atât în formă de turlă de biserică, sau sub formă de turn de apărare, indică clar receptarea, în medii diverse, a spiritului gotic, care se manifestă în unele aspecte ale vieții cotidiene precum veșmintele, podoabele, argintăria, armurile, dar și decorația arhitecturală a construcțiilor religioase și laice, civile sau militare, ori a interioarelor de locuințe.

Pe de altă parte, varietatea și tratarea cahlelor de coronament, dar și realizarea lor din punct de vedere tehnic, mai cu seamă a celor în formă de zid de cetate, cu creneluri și merloane ne indică și o diversitate de atelire, care le produc, în serie, pentru piață sau la cererea unor comanditari pretențioși, precum domnul și marii boieri¹²⁶.

Descoperirea unor cahle de coronament, tratate sub formă de curtaină, cu merloane și creneluri triunghiulare, la Negoiești-Neamț¹²⁷ și la Iași¹²⁸, precum și a unor cahle-turn terminate cu bulb, la Negoiești-Neamț¹²⁹, datate în secolul XVII, demonstrează persistența în plină epocă de folosire a sobelor paralelipipedice cu o cornișă realizată din cahle cu un registru în formă de dusină, a celor amintind arhitectura militară sau de cult a perioadei gotice.

¹²⁴ R. Popa, *op. cit.*, p. 103–108.

¹²⁵ R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, p. 131.

¹²⁶ P. V. Batoriuc, *Atelierele pentru producerea cahlelor în Moldova medievală*, în *SCIVA*, 43, 1992, 2, p. 213, 215–220.

¹²⁷ R. Popovici, *Așezarea rurală Negoiești (secolele XV–XVII). Rezultatele cercetărilor arheologice din anii 1972–*

1977, în *MemAntiq*, 9–11, 1977–1979, fig. 7/1.

¹²⁸ N. N. Pușcașu, V. M. Pușcașu, *Mărturie de civilizație și urbanizare medievală descoperite în vatra istorică a Iașilor*, în *RMMMIA*, 2, 1983, fig. 34.

¹²⁹ Inedite, în colecțiile Muzeului de Istorie Piatra Neamț. Informație de la dna Rodica Popovici, căreia îi aducem mulțumirile noastre.

DES CARREAUX DE POÊLE DE COURONNEMENT EN MOLDAVIE (XIVe–XVe SIÈCLES)

RÉSUMÉ

Les poêles à carreaux datant des XIVe–XVe siècles peuvent être groupés en deux grandes catégories: ceux qui de par leur forme rappellent les tours des cathédrales gothiques, inspirés par l'architecture ecclésiastique et ceux sous forme de tours de châteaux-fort, ayant pour modèle l'architecture militaire de l'époque. Ce qui sépare ces deux grandes catégories c'est la partie supérieure, le couronnement, n'ayant pas le rôle de chauffage mais avec un puissant caractère décoratif, réalisé avec des carreaux de poêle spéciaux.

Le présent article se propose de passer en revue justement les carreaux, datant des XIVe–XVe siècles découverts en Moldavie et qui, selon l'opinion de l'auteur ont servi à la réalisation du couronnement des poêles gothiques tardifs, apportant des précisions liées à la fonctionnalité, à la typologie et à la chronologie de ces pièces.

Les premiers carreaux de poêle de couronnement de Moldavie s'avèrent triangulaires, simple ou décorés, datant de la fin du XIVe–XVe siècle et du début du siècle suivant, découverts à Baia (fig. 1/2–8) et Suceava (fig. 1/1, 9).

Variés quant à la forme s'avèrent les carreaux de poêle convexes découverts à Baia (fig. 3/1, 5; 4/1–5), Suceava (fig. 2; 3/6, 7; 4/6), Bacău (fig. 3/2, 3), Roman, Orheiul Vechi, Todirești (fig. 3/4) etc., ceux-ci étant utilisés dès la fin du XIVe siècle et jusqu'au milieu du XVIe siècle.

Ces deux catégories de carreaux servaient à la réalisation du couronnement des poêles en forme de clocher d'église.

À la réalisation des poêles sous de tour de défense on utilisait des carreaux spéciaux, dont la partie supérieure traitée comme une muraille à créneaux et merlons. On connaît de nombreux sous-types et variantes, découverts à Suceava (fig. 5/2–4; 6/1–6; 7; 8/1, 4, 5; 9/1; 10/3, 5, 6), Baia (fig. 5/5), Părhăuți (fig. 5/1), Putna (fig. 8/6), Vaslui (fig. 9/1, 3–6; 10/1, 2, 5), Cotnari (fig. 6/7) etc.

Un autre type de carreaux de poêle de couronnement qui connaît aussi des sous-types et variantes c'est le type de carreaux en forme de tours, datant du XVe siècle, découverts à Orheiul Vechi (fig. 11/4; 12/5), Suceava (fig. 11/1–3; 5–7; 12/1–3), l'ancien monastère de Humor (fig. 12/4, 6).

Au couronnement des poêles on utilisait des carreaux-pinnacle, anthropomorphes et zoomorphes, ainsi que des figurines qui rappellent les gargouilles (fig. 14/1, 3–6). Tous datent du XVe siècle, étant découverts à Suceava (fig. 13/2, 3, 5), Cetatea Albă (fig. 13/4), Tg. Neamț (fig. 13/1).

Les carreaux de couronnement ont été découverts dans des milieux divers: maisons et cours princières, châteaux-forts, résidences des boyards, monastères, demeures de citadins, ce qui prouve la dispersion en Moldavie des poêles gothiques tardifs, installations de chauffage ayant un rôle décoratif prononcé et qui contribuaient au parachèvement artistique de l'espace habité, satisfaisant le penchant pour le beau de ceux qui se faisaient commander de pareils objets.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Fragments de carreau de poêle (1) et des carreaux triangulaires (2–9) découverts à Suceava (1, 9) et Baia (2–8), d'après E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea (2–8).

Fig. 2. Des carreaux de poêle convexes découverts à Suceava (1–6), d'après L. Chițescu (6).

Fig. 3. Des carreaux de poêle convexes découverts à Baia (1, 5), Bacău (2, 3), Todirești (4), Suceava (6, 7), d'après E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea (1, 5), A. Artimon (2, 3).

Fig. 4. Des carreaux de poêle découverts à Baia (1–5) et Suceava (6), d'après E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea (1–5).

Fig. 5. Fragments de carreaux de poêle (1–3) et de carreaux de poêle, crénelés à la partie supérieure, découverts à Părhăuți (1), Suceava (2–4), Baia (5), d'après M. D. Matei (2), L. Bătrîna, A. Bătrîna (5).

Fig. 6. Fragments de carreaux de poêle au rebords réalisés de baguettes entrecroisées (13), fragments de carreaux de poêle crénelés (2, 4–7), découverts à Suceava (1–6) et Cotnari (7), d'après K. A. Romstorfer (6), B. Slătineanu (7).

Fig. 7. Fragments de carreaux de poêle crénelés découverts à Suceava (1–10).

Fig. 8. Fragments de carreaux de poêle crénelés (1, 4–6) et en forme de tour (2–3) découverts à Suceava (1–4, 6) et à Putna (5).

Fig. 9. Fragments de carreaux de poêle crénelés découverts à Vaslui (1, 3–6) et à Suceava (2), d'après R. Popescu (1, 3–6).

Fig. 10. Des carreaux de poêle découverts à Vaslui (1–2, 4) et à Suceava (3, 5–6), d'après R. Popescu (1–2, 4), R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu (6).

Fig. 11. Fragments de carreaux de poêle (1–3) et de carreaux-tours (4–7) découverts à Suceava (1–3, 5–7) et Orheiul Vechi (4), d'après G. D. Smirnov (4), R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu (5–7).

Fig. 12. Fragments de carreaux de poêle (1–2) et de carreaux-tours (3–6) découverts à Suceava (1–3) à l'ancien monastère de Humor (4, 6) et Orheiul Vechi (5), d'après R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu (4, 6), G. D. Smirnov (5).

Fig. 13. Fragments de carreaux de poêle (1–3) et de carreaux-pinnacle (4–5) découverts à Tg. Neamț (1), à Suceava (2, 3, 5) et Cetatea Albă (4), d'après K. A. Romstorfer (2), M. Nicorescu (3), B. Slătineanu (4), R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu (5).

Fig. 14. Fragments de carreaux de poêle-oiseaux (1, 3–6) et carreau-pinnacle (2), découverts à Suceava (1–6), d'après E. I. Emandi (2), R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu (1, 3–6).

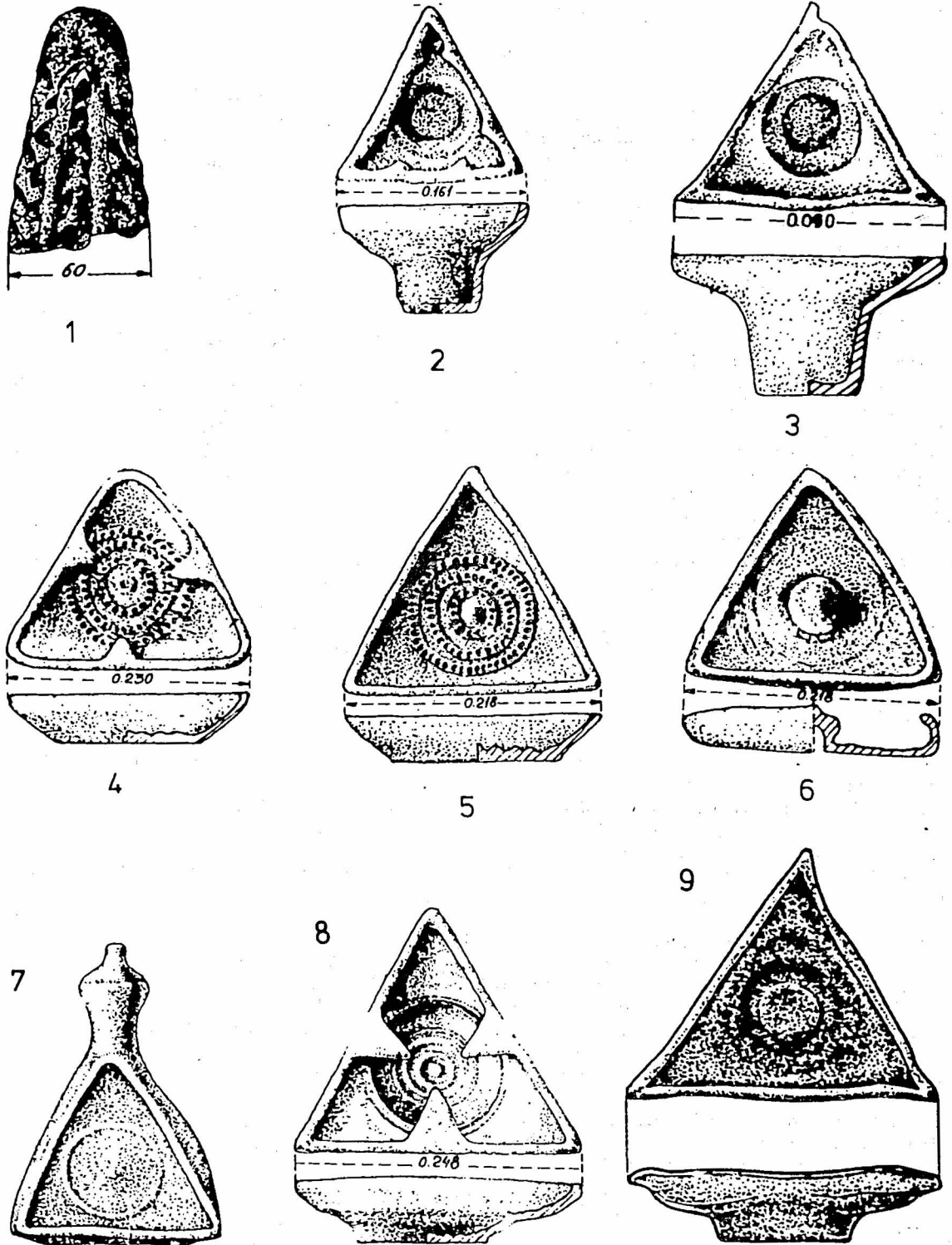

Fig. 1. Fragment de cahlă (1) și cahle triunghiulare (2-9) descoperite la Suceava (1, 9) și Baia (2-8), după E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea (2-8).

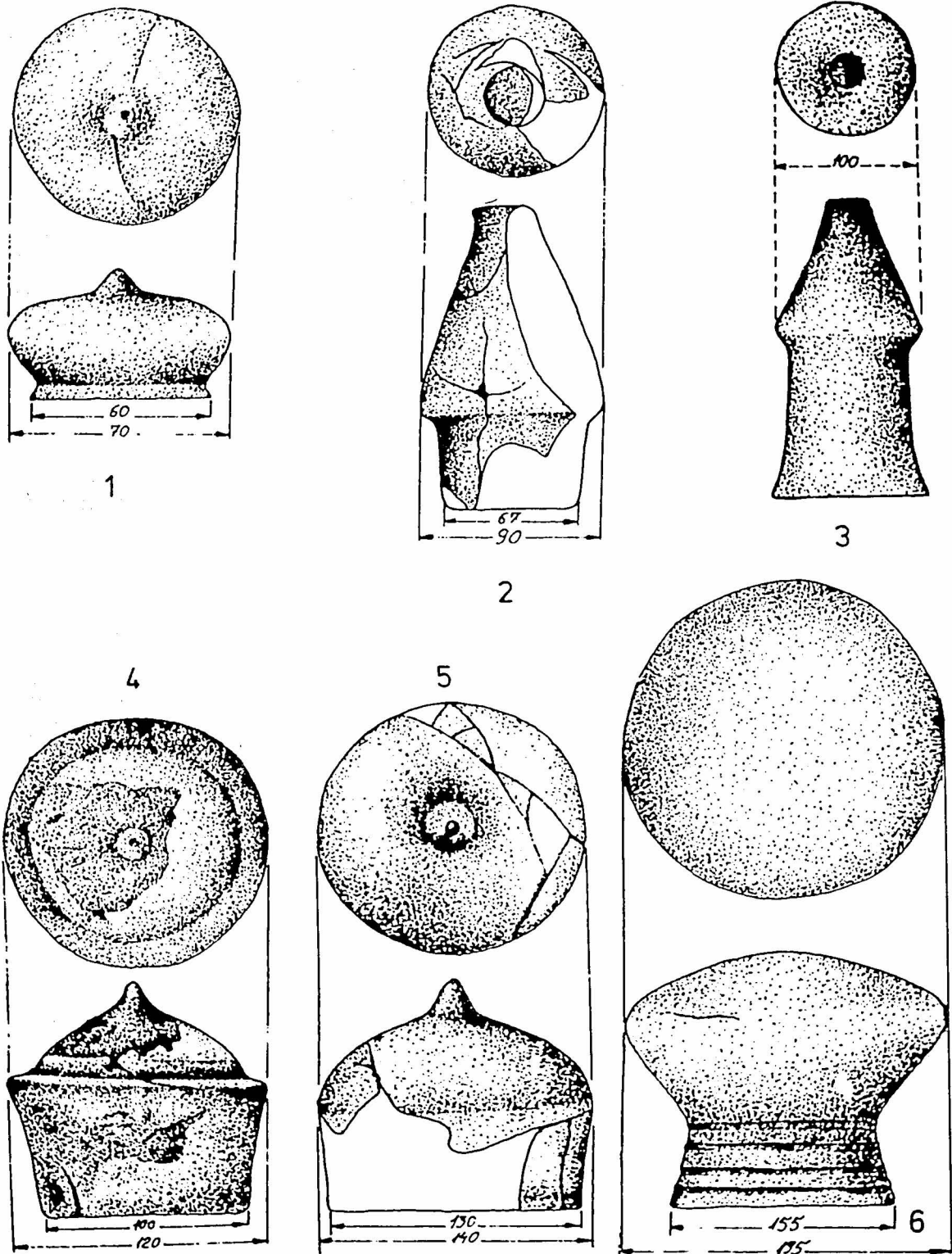

Fig. 2. Cahle convexe descoperite la Suceava (1-6), după L. Chițescu (6).

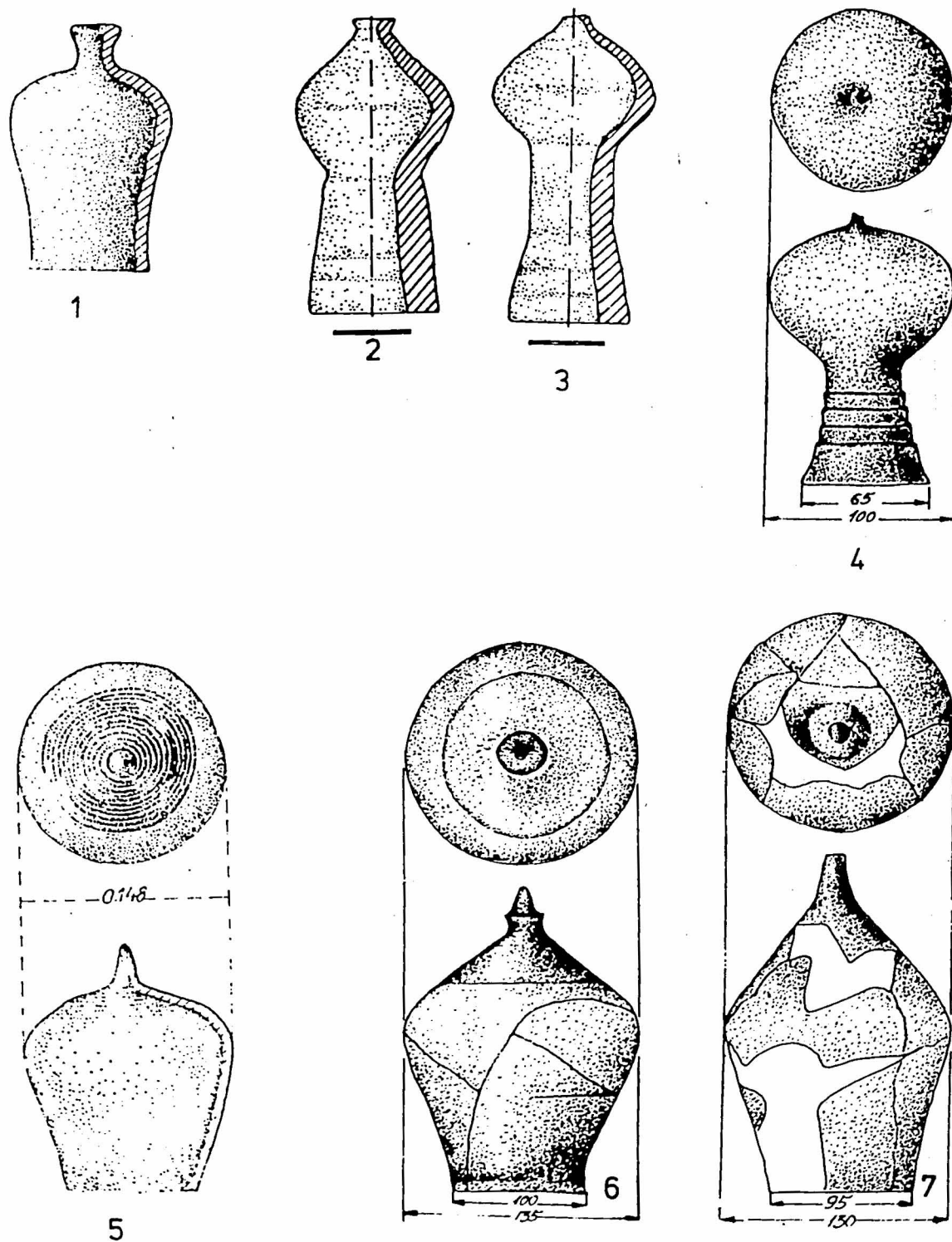

Fig. 3. Cahle convexe descoperite la Baia (1, 5), Bacău (2, 3), Todirești (4), Suceava (6, 7), după E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea (1, 5), A. Artimon (2, 3).

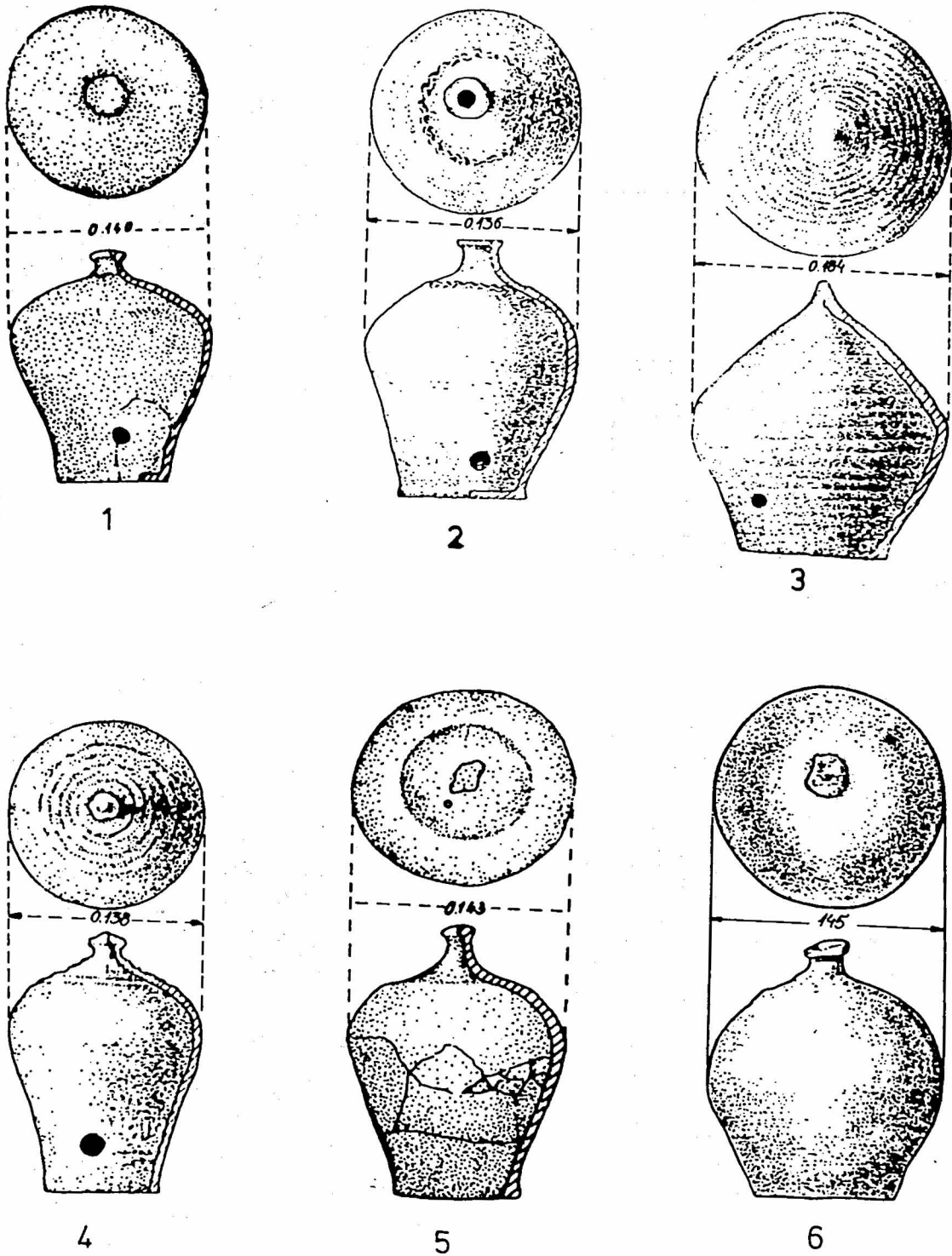
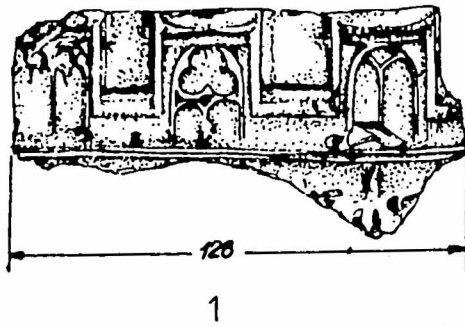
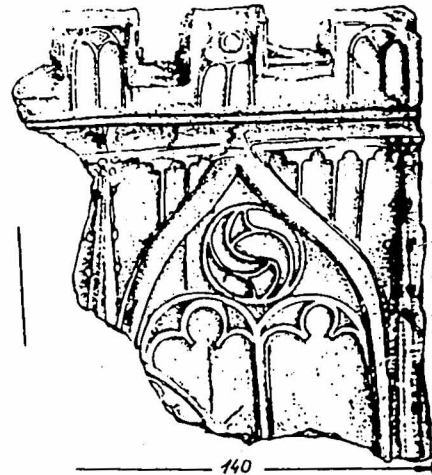

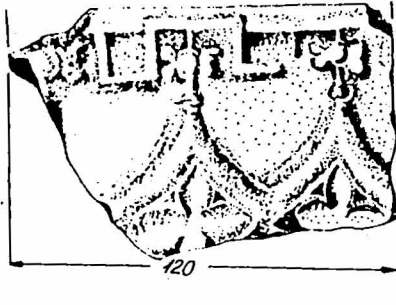
Fig. 4. Cahle convexe descoperite la Baia (1-5) și Suceava (6), după E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea (1-5).

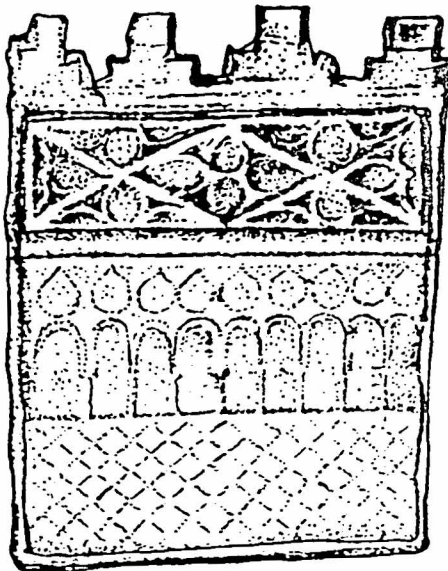
1

2

3

4

5

Fig. 5. Fragmente de cahle (1-3) și cahle (4-5) cu partea superioară crenelată descoperite la Părhăuți (1), Suceava (2-4) și Baia (5), după M. D. Matei (2), L. Bătrîna, A. Bătrîna (5).

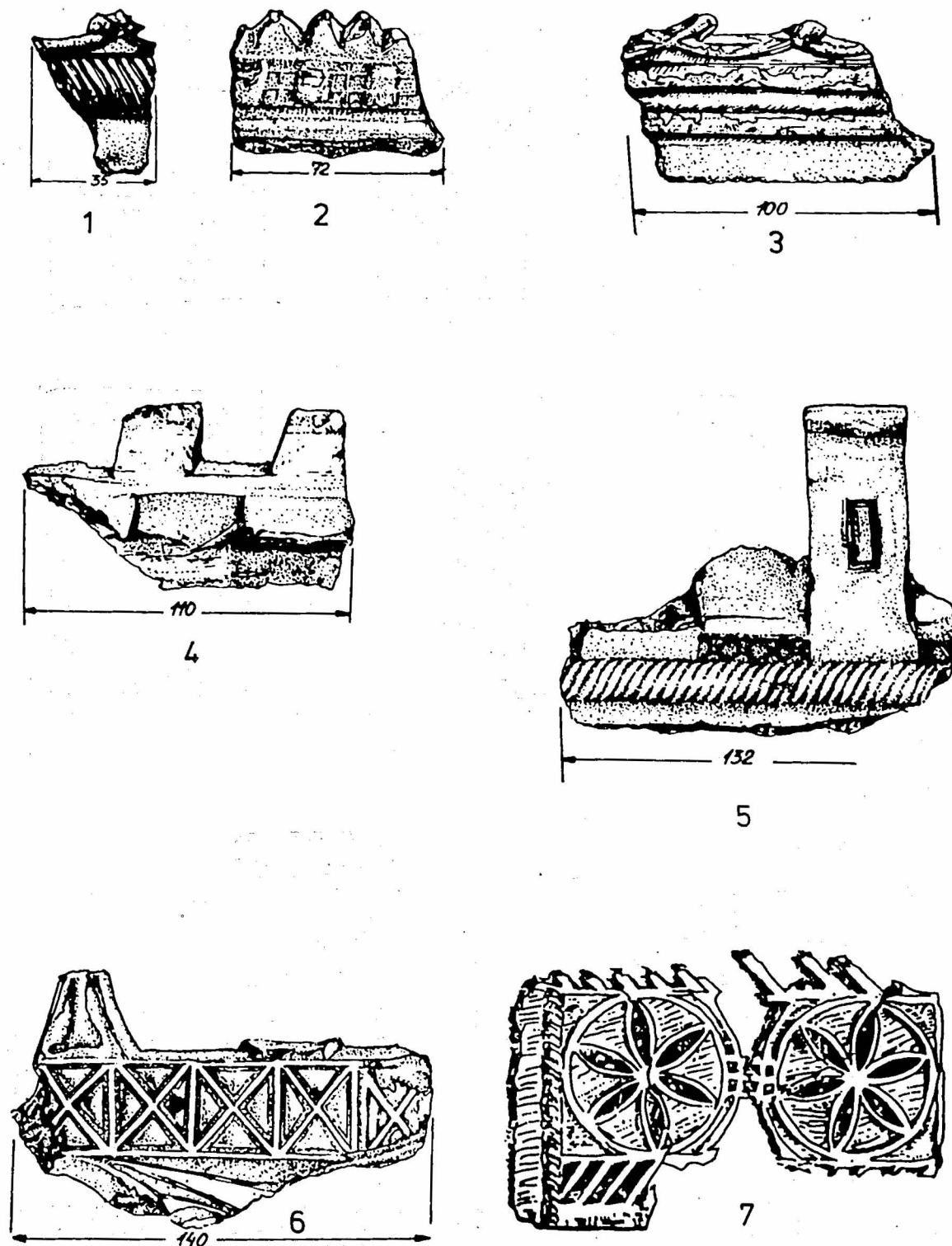

Fig. 6. Fragmente de cahle cu marginea realizată din baghete încrucișate (1, 3) și fragmente de cahle crenelate (2, 4-7) descoperite la Suceava (1-6) și Cotnari (7), după K. A Romstorfer (6), B. Slătineanu (7).

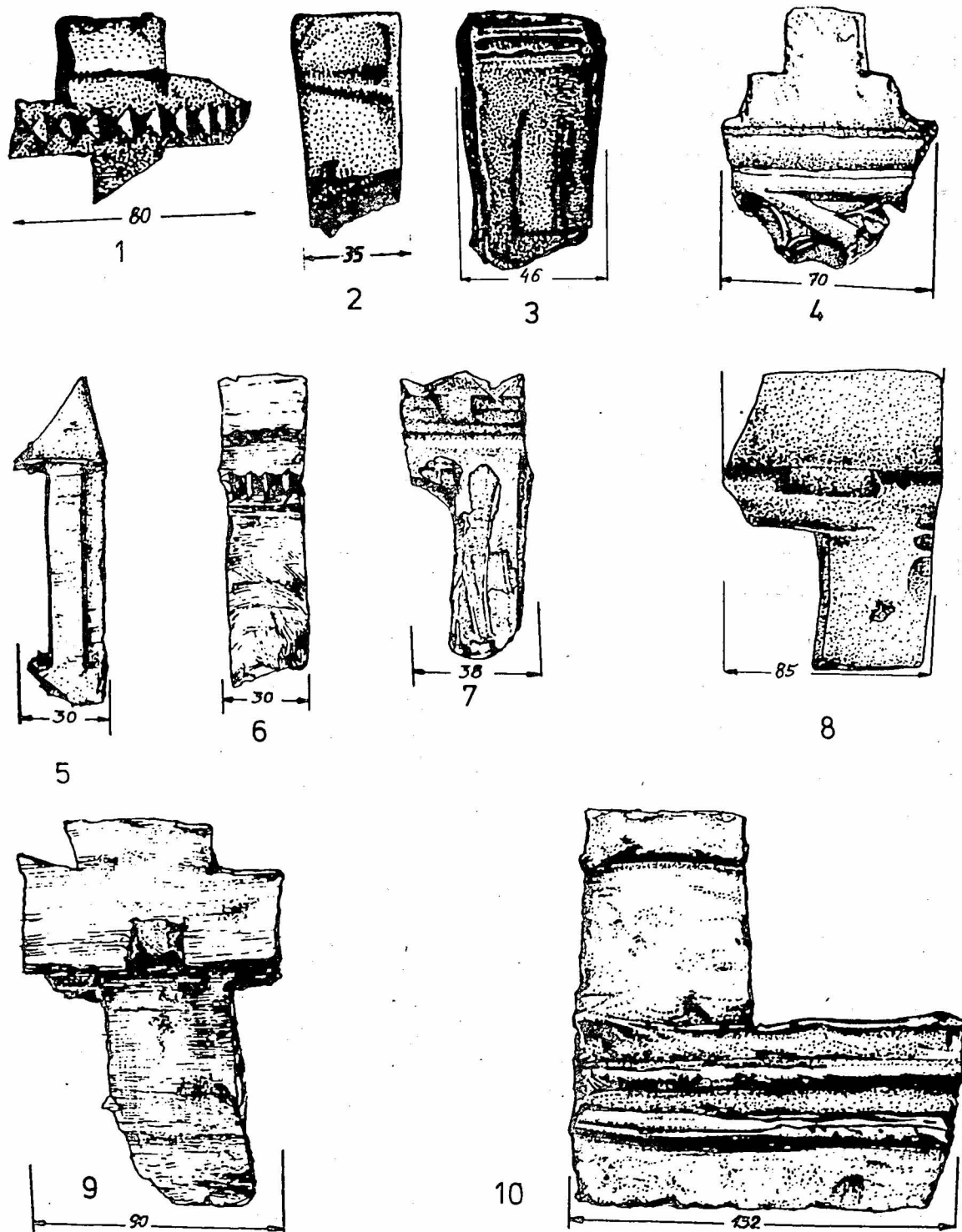

Fig. 7. Fragmente de cabluri crenelate descoperite la Succava (1-10).

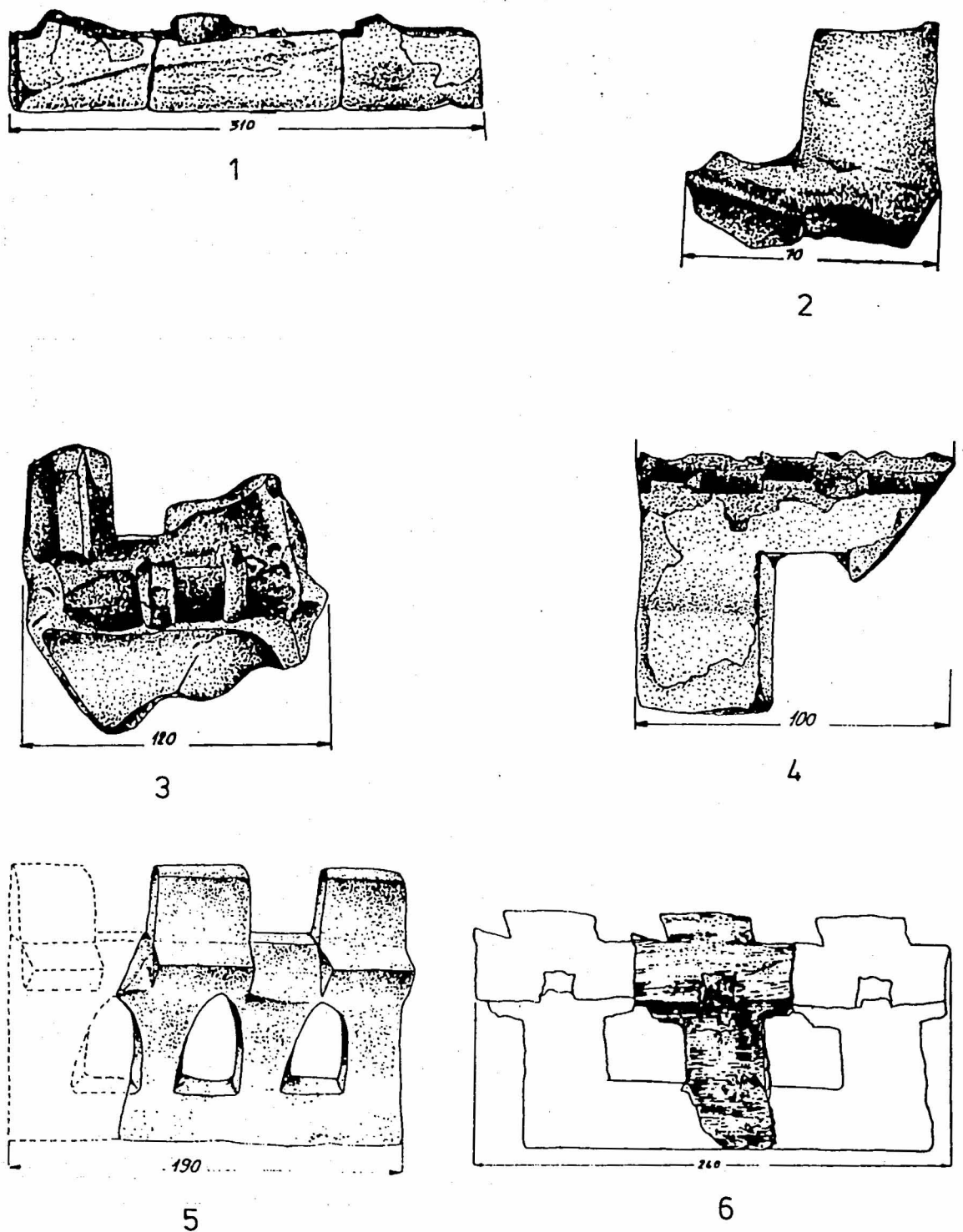

Fig. 8. Fragmente de cahle crenelate (1, 4-6) și în formă de turn (2, 3) descoperite la Suceava (1-4, 6) și Putna (5).

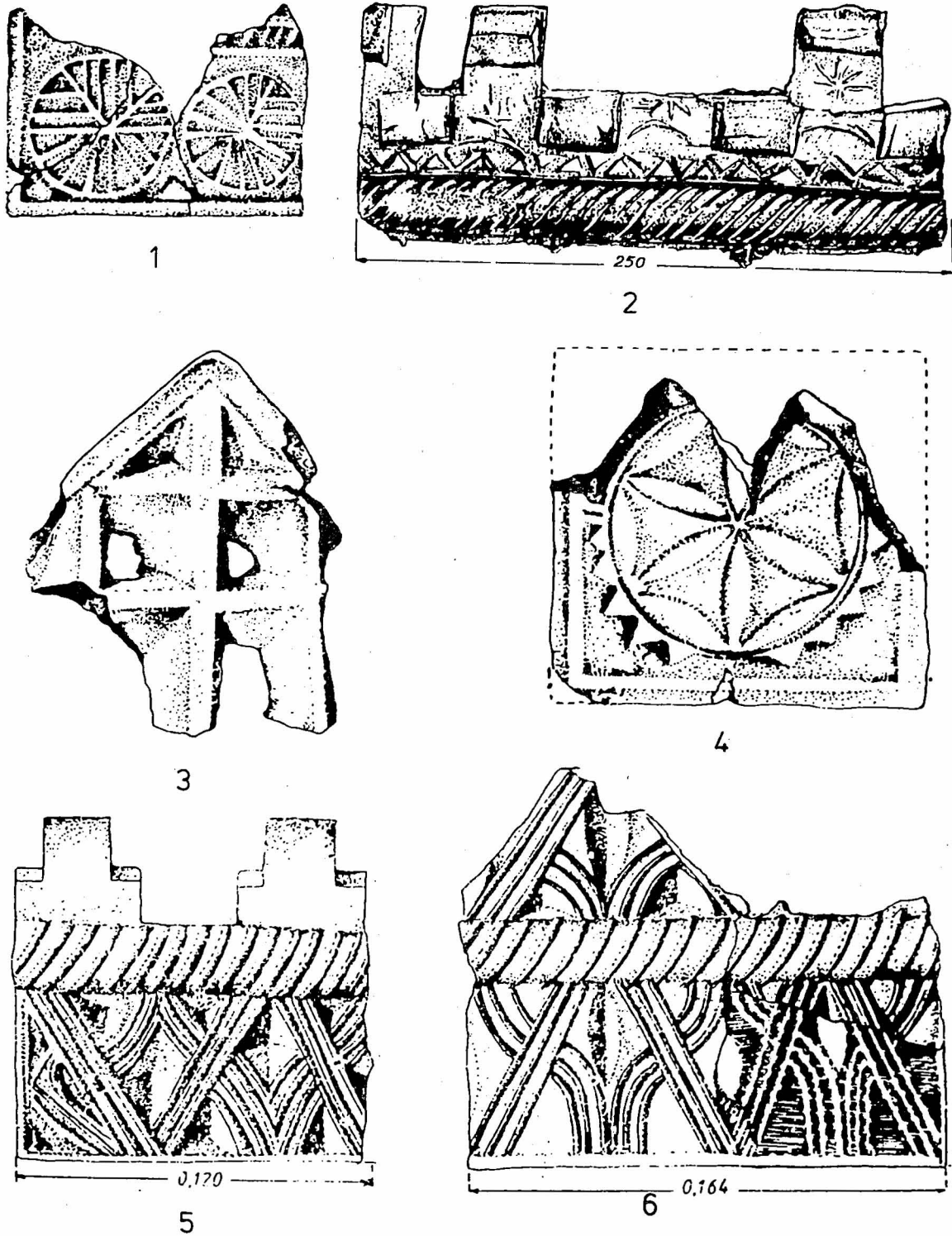
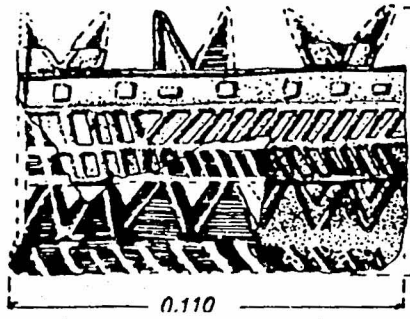
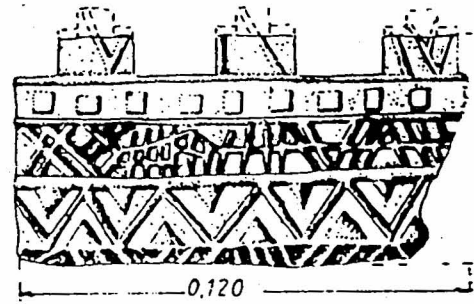

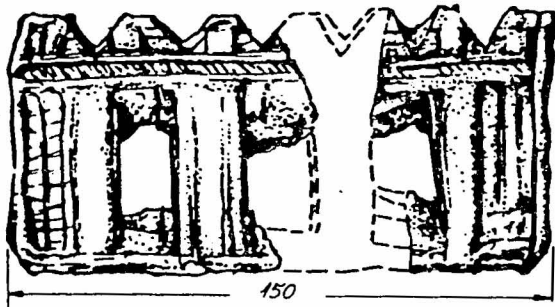
Fig. 9. Fragmente de cahle crenelate descoperite la Vaslui (1, 3-6) și Suceava (2), după R. Popescu (1, 3-6).

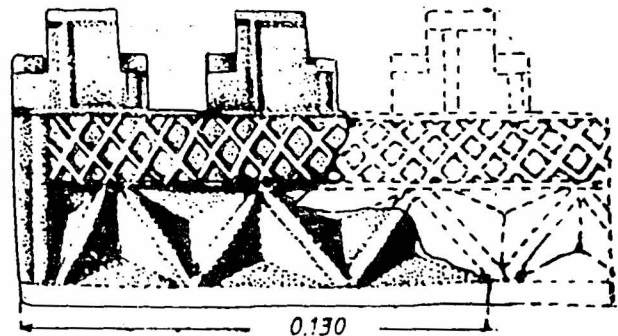
1

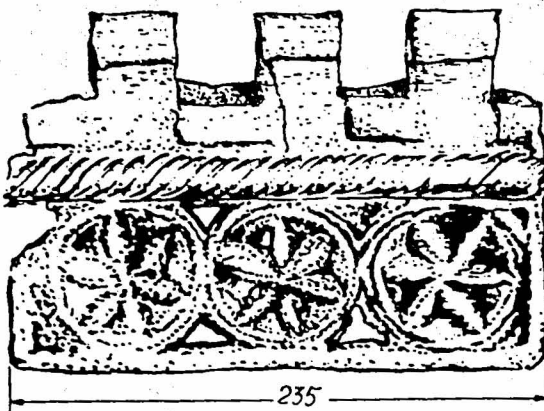
2

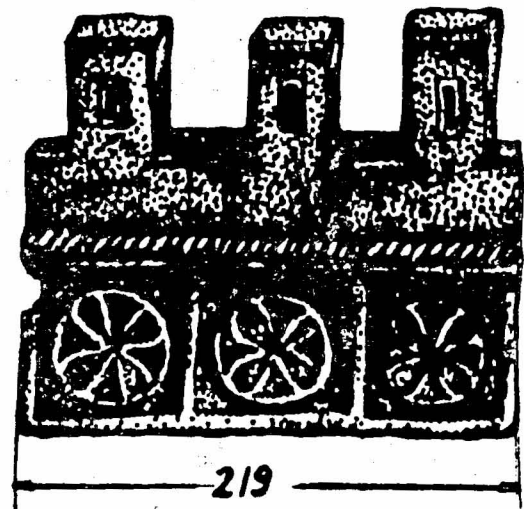
3

4

5

6

Fig. 10. Cahle crenelate descoperite la Vaslui (1-2, 4) și Suceava (3, 5-6), după R. Popescu (1, 2, 4), R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu (6).

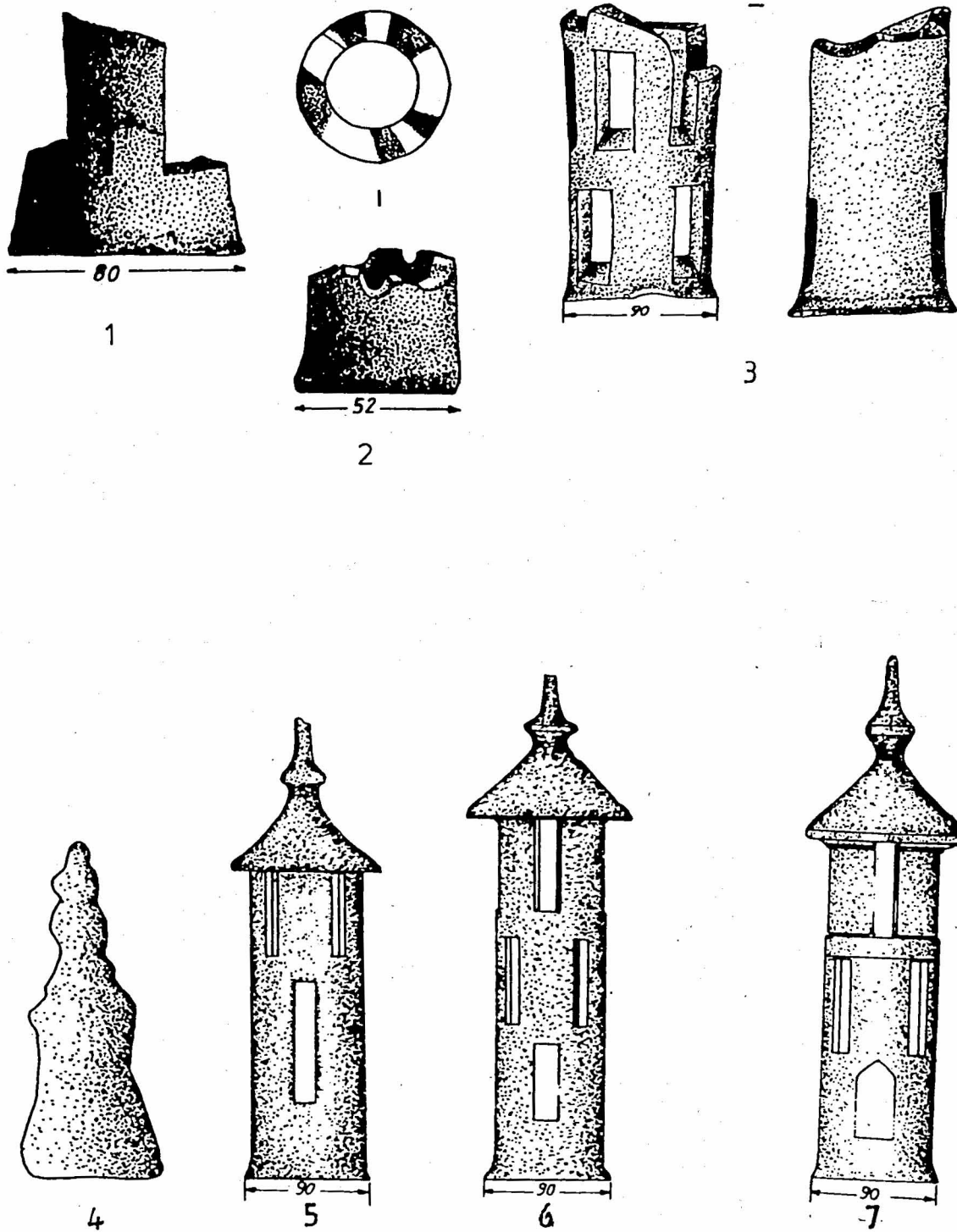

Fig. 11. Fragmente de cahle (1-3) și cahle-turn (4-7) descoperite la Suceava (1-3, 5-7) și Orheiul Vechi (4), după G. D. Smirnov (4), R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu (5-7).

CAHLE DE CORONAMENT DIN MOLDOVA

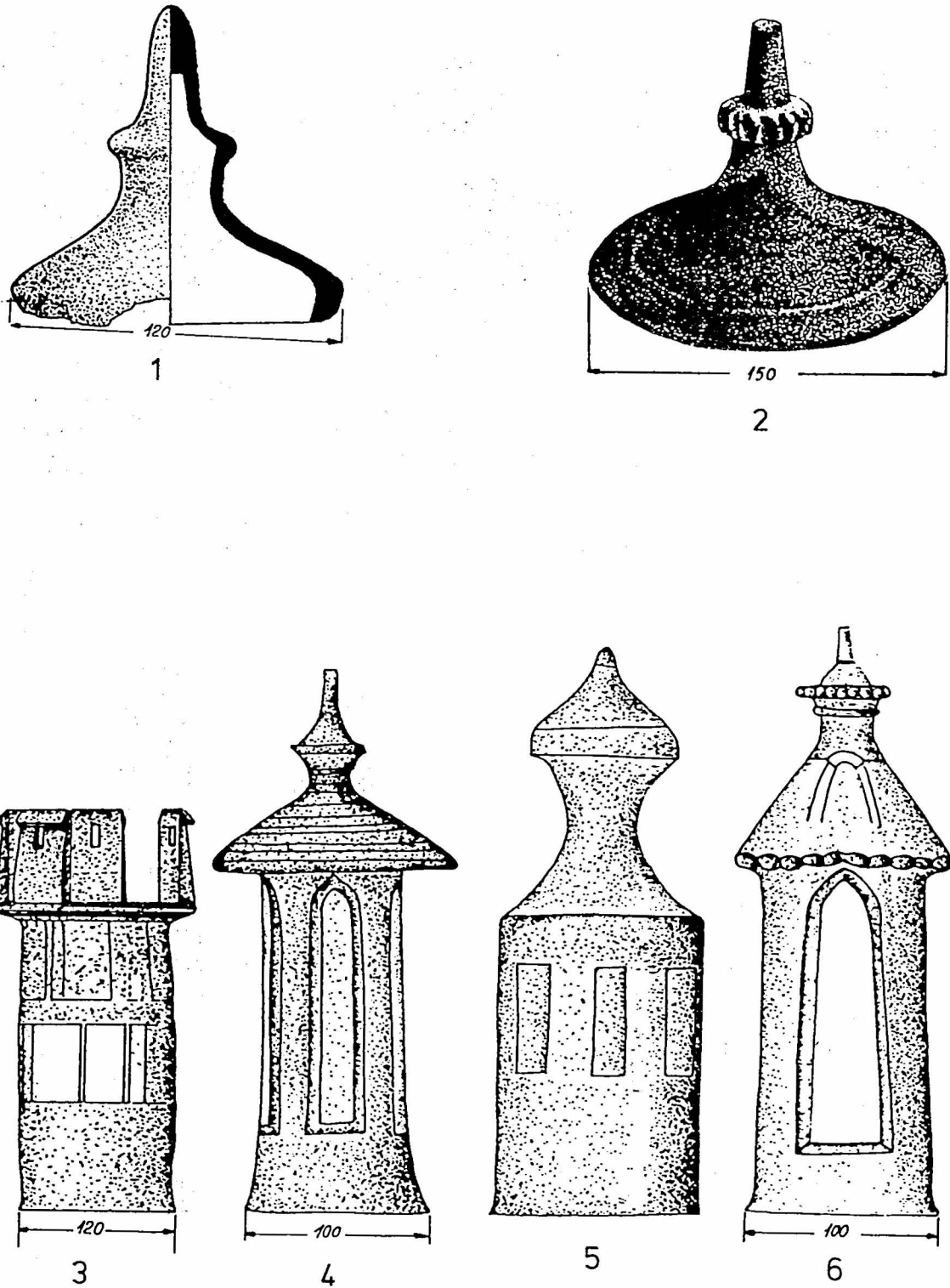

Fig. 12. Fragmente de cahle (1-2) și cahle-turn (3-6) descoperite la Suceava (1-3), vechea mănăstire Humor (4, 6), Orheiul Vechi (5), după R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu (3), E. Busuioc, M. Mărgineanu-Cârstoiu (4, 6), G. D. Smirnov (5).

1

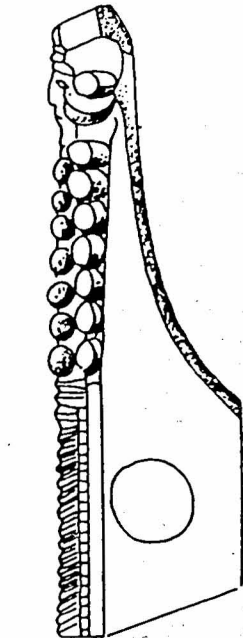
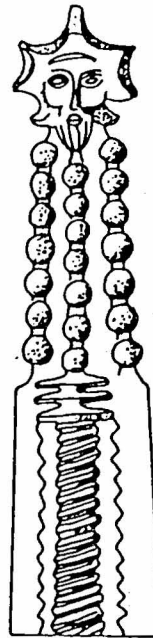
2

3

4

5

Fig. 13. Țăgăle (1-3) și țăgăle-fială (4-5) descoperite la Tg. Neamț (1), Suceava (2, 3, 5), Cetatea Albă (4), după K. A. Romstorfer (2), M. Nicorescu (3), B. Slătineanu (4), R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu (5).

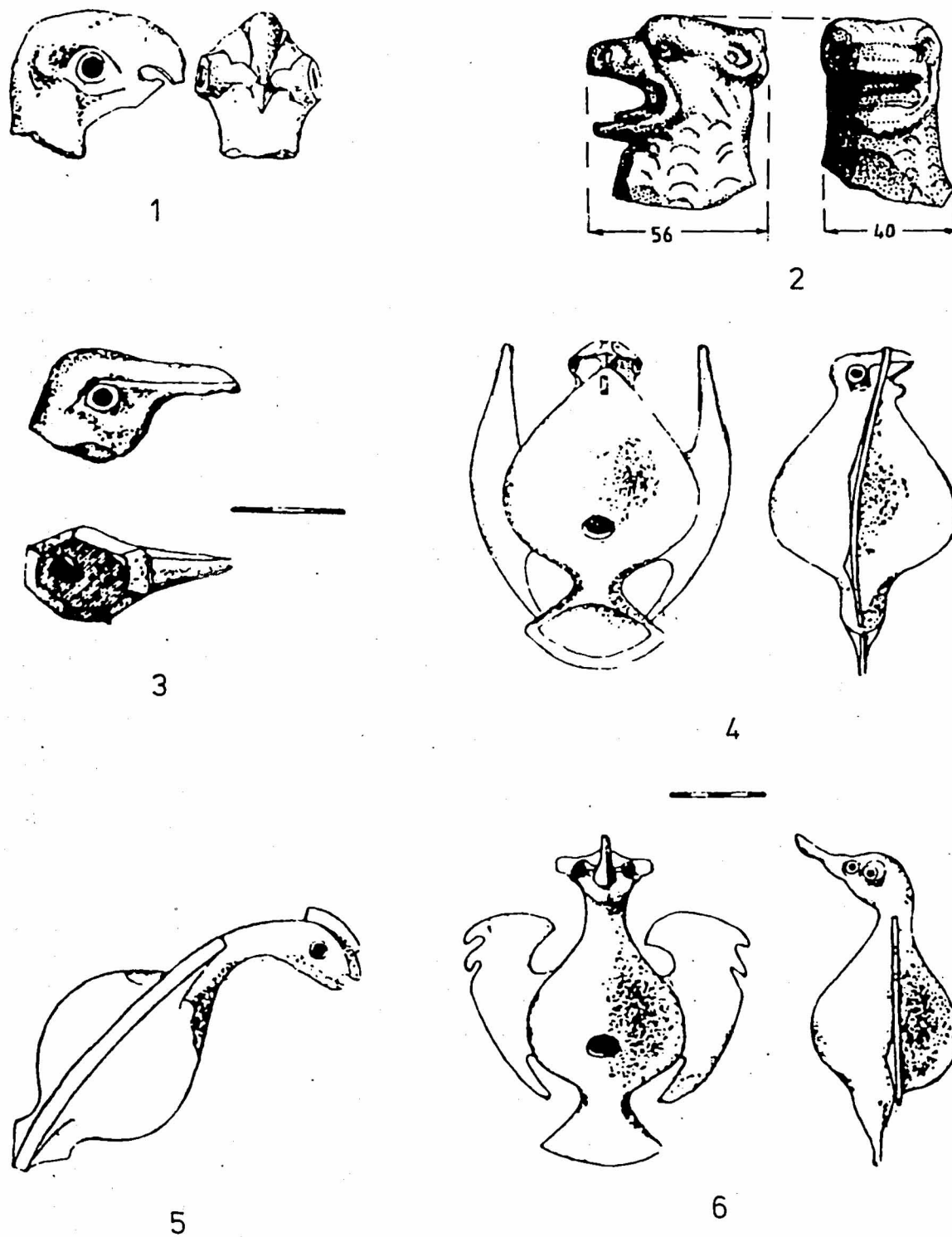

Fig. 14. Fragmente de cahle zoomorfe (1, 3-6) și cahlă-fială (2), descoperite la Suceava (1-6), după E. I. Emandi (2), R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu (3-6).